

Balendin Lasueni elkarrizketa

MIEL A. ELUSTONDO

Idazlea eta argazkilaria

Idazlea da. Hainbat lan eta artikulu argitaratu zituen euskarazko zenbait aldizkaritan. *Anaitasuna* eta *Zeruko Argia*-n, esaterako. Bestalde, historia eta etnografia gaiak landu izan ditu euskaraz eta gaztelaniaz idatzi dituen berrogeitaka liburukatan.

Musikazalea da. Zaldibarko Koral Elkartearen eratu zuen 1945ean eta bertako zuzendari izan zen berrogei urtez, 1985 arte. Ondoren, antzerki taldea, dantzariak, etnografia taldea eta beste antolatutako zituen. Aurretik, kirol elkartearen 1942an eta mendizale taldearen urte bat geroago. 1967an, berriz, eskoletarako guraso eta adiskideen elkartearen ere fundatze lanetan jardun zuen. Hango lehenengo lehendakaria izan zen. Ekintzailea da.

Gerediagaren elkarteko lehendakaria izana da, erakundea sortu berriaren, 1966tik 1972ra bitartean.

Politikaria izana da. Herriko alkate izan zen 1976tik 1983ra, eta Bizkaiko batzar nagusietako kidea bi legegalditan (1979-1982 eta 1983-1986 aldietan). «Bergarako alkateak» taldekoa izan zen 1976tik 1979ra eta Durangaldeko Mankomunitateko lehendakaria urte berorietan.

Eusko Jaurlaritzaren Kultur ordezkaria izan zen Bizkaian hamabi urtez, 1983an hasi eta 1994an erretretan sartu zen arte.

Enpresaburu izan da. Berrizko «Manufacturas Lasuen» lan-tegiko ugazaba izan zen erretiroa hartu eta fabrika alabaren esku utzi arte.

Eta, beti, Balendin —ez Valentin—, Lasuen Solozabal da, 1924an Zaldibarren (Bizkaia) jaioa. «*Valentín* nintzen jaio nintze-nean. Aitaita Valentin zen, nire aitabitxia. Haren izena daroat. Aukera etorri zenean, aldatu nuen izena. *Valentín* utzi eta Ba-lendin naiz harrezkero. Lehenago ere banuen izena aldatzeko gogoia, baina eragozpenak zeuden. Eta ez Balendin izenarekin bakarrik. Gure semeari Aitor izena jartzeko ere badakit zelako gorabeherak ibili genituen, historiako kontuak adierazi behar izan genizkion erregistroan bertako idazkariari, Navarro Villos-ladaren *Amaya o los vascos en el siglo VIII* nobelaren aipuak ekarri, loratu bat eman eta horrela lortu genuen. Aitor giristi-no izena ez zela eta beste izen bat eman behar geniola esan zi-guten. Santa Zezilia eguna zen —ni musikaria naiz, edo musi-kazalea, behintzat—, eta Aitor Zezilio jarri genion».

Irakurzale, euskaltzale eta abertzale da umetatik. Etxean zuten dendara salgai heltzen ziren egunkarietatik irakurritz zaletu zen letretara. Eibarren mekanika ikasketak egin eta lanbidearen ja-be egin zen. Soldadutzara orduko ugazaba zen bere tailerrean, baserriar nekazaleen traktoreentzako kabinak eta esekidura-dun aulkiak egiten. Lanak azoka profesioaletara joateko bi-dea eskaini zion eta urtean behin baino gehiagotan zen atze-rrian. Era horretako bidaia baten kariatara, Parisen, Jose Anto-nio Agirre lehendakariari joan zitzaion, agurtzera. «Noiz etorri behar duzu Euskal Herrira?», Balendinek, eta «Zuek gura du-zuenean!», Agirrek.

Aipagai ditu bere garaian izan diren kultur berpizkundeak eta, besteak beste, gerra ostekoa. Zaldibarren, eginahalak eta bi egin zituen Balendin Lasuenek herria kultura aldetik susper-tzen, mugimendua eratzen, aski bakarlari lanetan.

Egunkari bidez jakin zuen Gerediaga elkartearen sorreraren berri eta «Hauxe duk nirea!» esan eta bertako partaide zen

handik berehala. Urte eta erdira, berriz, elkaratearen lehendakari zen. Gogoan ditu lehenengo azokak. «Liburuak azokan nork erakutsiko, bila ibili ginen. Gaur alderantziz da». Sortzailleetako izanagatik ere, Balendinek begirakune kritikoa egina dio Euskal Herrian den liburu eta disko azokarik handi, ezagun eta jendetsuenari. «Uste dut gauzak hobetzeko probak egin behar badira, egin behar direla. Sarrera kobratzea izan liteke bat, nire iritziz».

Herriko alkate izan zen, Franco hil ondoko lehen alkatea Zaldibarren, eta Bergarako mugimenduko partaide. Bizkaiko ordezkaria izan zen bertako «batzar txikian», hau da, batzorde iraunkorren. Uste duenez, oraindik ere ez da Bergarako alkateen mugimenduari buruzko historia behar bezala idatzi. Berak, esaterako, gogoan ditu bukaeran izan ziren saltsa-saltso-rumak, ahaleginari erreka joarazi ziotenak.

Hamaika lanetan trebatu eta zaildutako euskaltzale fierra. 2007an Urrezko Luma jaso zuen Bilboko Liburu Azokan, euskal kulturaren alde bizi guztian egin duen lanaren merezimenduzko aitortza. Lanean da oraindik, 84 urte beterik. Zaldibarko historiaren atal berriak idazten ari da aspaldi. Hogeita seigarren liburuxka —«koaderno»—, Balendinek berak darabilen hitzaren arabera—, eta horretan segitzeko gogoia, asmoa eta adorea ditu. «Ez dut atsedetik hartu nahi. Horrela nabil ni gustura!».

Apal, eskuzabal, gizabidetsu hartu gaitu telefonoz berba egin dugunetan, Zaldibarren izan garen guztietan... Han izan dugu beti Balendinen emazte Gregori Azpitarte, kafesnea eta etxeko gailera fin eta ezin goxoagoak eskuzabal eskainka.

Elkarrizketan, berriz, galderari lotu eta jardun ohi du erantzun luzamendu gabekoetan. Nekez egin dio galderari itzuri edo ihes. Izatez gero, bere esku ez dauden arloetan: «Hori goi mailako politika da», esan izan du orduan.

Heldu natzaizu herrira, Balendin. Zaldibarrera etorri naiz eta han non jakin dudan Zaldua duela herri honek benetako izena.

Bai, bai... Errepublika garaiko kontua da. 1932 arte Zaldua izan zen herriaren izena. Urtebete lehenago, udalak herriaren izena aldatzeko erabakia hartu eta Madrilera bidali zuen eskaria, ondo dokumentatuta. Urte osoa behar izan zuten Madrilen espedientea aztertu eta herriko udalak erabakita-koa onartzeko. Zaldua zena, Zaldibar izango zen aurrerantzean.

Zer dela eta, izen aldaketa?

Bainuetxea eta dorretxea dauden parajea «Zaldu ibar» dira, Zaldibar. Dorreak Zaldibar zuen izena, eta bainuetxea ere Zaldibarko bainuetxea zen. Izen horixe hartu zuen, Zaldu ibarren zegoen eta. Gero, Zaldibarko bainuetxea gora eta Zaldibarko bainuetxea behera hasi ziren, eta baita Zaldua herriko Zaldibarko bainuetxea esaten ere. XIX. mendean ireki zen hemengo bainuetxea eta indar handia hartu zuen. Fama handia. XX. mendean, berriz, itxi egin zuten, medikuntzaren aurrerakuntzak bainuetxe asko ixtea ekarri zuen eta. Kontua da nahaste handia zegoela bazterretan, bateko Zaldua eta besteko Zaldibar. Azkenean, bainuetxearen izenak gaina hartu zion herriaren izenari eta udalak erabaki huraxe hartu zuen: Zaldua barik Zaldibar da harrezkero gure herriaren izena. Niri, orain, pena ematen dit...

Zure berri ez duenari, zer esanez adieraziko zenioke nor den Balendin Lasuen? Nola aurkeztuko zenuke zeure burua?

Inora joan, edo telefonoz igual, eta horixe esateko ohitura baino ez daukat: «Balendin Lasuen Solozabal naiz, Zaldibarko». Galderagileak nire gainean besterik jakin gura bado, zera guztia esaten diot.

Zer da «zera guztia»?

Datorrena. Oraintxe probatuko dugu elkarrizketa honetan... Urtebetetik hona besterik esateko ohitura ere hartu

dut. «Kaixo, Balendin! Zelan?». «Urte askorekin, baina ondo», erantzuten dut orain.

Urte asko, diozu. 1924an jaioa, baina itxura oneko zaitugu oraindik.

Oso ondo nago osasunez eta burutik. 84 urte egin ditut ekainaren lehenengoan. Itxura ona? Ez dakit zein den sekretua, ezta sekreturik badagoen ere. Gurean denetarik egon da. Aita 44 urterekin hil zitzaigun eta ama, oster, lau-robeita hamabostekin. Aldea!

«Balendin Lasuen Solozabal, Zaldibarkoa», zure aurkezpen txartela. Elkarrizketa lantzen lagundu didan Roman Berriozabalek zelan aurkeztu zaituen jakin dezazun gura nuke.

Ea, bada.

«Balendin, Euskal Herrian diren zaldun gutxi horietako bat da. Jantzia, dotorea, edukazio onekoa, kultura zabalekoa... Egon, egoten daki. Entzun ere, entzuten daki. Azalpenak ere patxadaz eta soseguz ematen ditu. Oreakaduna. Zatitu beharrean, batzen dakiena. Positiboa. Zaldun euskalduna. Euskaldun gorbataduna».

Hitz handiak dira. Romanek esan badu...

Gezurrik ez da hitz horietan.

Ez, gezurrik ez. Ez dut uste... Loreak bai, badira!

Lehenengo urteak

Zaldibarren jaio eta hazi zen Balendin Lasuen Solozabal. Familiaren epelean igaro zuen haurtzarora, etxeko dendan eta herriko batzokiaren inguruan, harik eta gerrak orduko bizimodu dena zapuztu zuen arte. Beste euskal herri askotan bezala, ez zen giro izan Zaldibarren. Hildako eta desagertuak. Gosetea eta miseria gorria. Gerra ostean bertan, Balendin artean hamabost urteko mutil gaztea zela, aitaren heriotza. Etxean lagundu beharra, batetik, eta ikasi gura, bestetik, uztartu behar izan zituen. Eibarren Mekanika ikasketak egin eta soldadu-

tzan zen laster —bi urteko luzamenduak eta gero—, eta bere enpresaren jabe egin zen itzuli zeneko. Bizi berri baten garaia heldu zitzaion...

Bost neba-arreba izan zineten zure familian...

Neu lehenengoa, zaharrena.

Gerra aurrean jaioa, esan dugunez.

Bai. Kaminoko Etxebarri etxean jaio nintzen. Bost urte neuzkala, aita-amek denda erosi zioten izekori, amaren ahizpa bati, horrek Eibarrera joan behar izan zuen-eta bizi izaten, familiarekin. Eliza ondoko denda erosi zuten, plazan dagoena. Handik hogeita bosten bat metrora dagoen etxe batean jaio nintzen, baina laster joan ginen dendako etxera. Gogoratzen naiz, bost urte neuzkala, aitak eskolara lagundu zidala, eliza ondoan zegoen eskolara. Aitak eskutik oratuta eraman ninduen. «Bihartik aurrera zeu bakarrik etorriko zara, etxetik hurbil zaude-eta». Holakoren bat esan zidala egingo nuke. Eskolara hasi eta ez nuen kurtso osoa egingo, baina hilabete batzuk bai, behintzat. 1929a zen, eskola berriak egiten ari ziren, oraintxe dauden leku berean. Nesken-tzako eskola, komunak bitartean, mutilen eskola, eta mutilen komunak gero. Eta lorategi txukun bat ere bazeukan bi eskolen artean, iturria eta arbolak. 1930ean inauguratu ziren eskolak eta sei urte bete baino lehen hasi nintzen eskola berri haietara. Hilabete batzuk egin nituen maisuarekin. «Tuertoa» esaten genion, begi biak diferenteak zeuzkan eta... Erdi jolas, erdi eskola izango zen hura. Ez dakit pozik joan nintzen, baina ez behintzat batzuk ikusten ziren moduan, negarrez, amarekin etxera buelta egin gura eta. Horrelakorik ez. Joan behar zela, eta joan.

Aita gazterik hil zitzaizuen. Etxeko giroa aldaraziko zuen haren hutsuneak...

Bai, oso. Aita, esan dizut, Berrizen jaio zen. Zaldibarrera etortzen ei zen ofizioa ikasten, armagin. Gogoratzen naiz

errebolberrak egiten zituela etxe aurreko tailer batean. Sei-zortzi bat gizonezko egiten zuten lan han. Eibartik etortzen zen materiala eta hemen ajustatu eta akabatu. Batzuek baskula doitzen zuten, beste batzuek, txispa esaten zitzaiona. Aitak eta beste batek, errebolberrera. Forjatu eta mekanizatuta etortzen zen armazoia; danborra doitu, disparua ipini eta lan horiek egiten zituzten. Oraindik gogoratzen naiz errebolber txorta bat, sokan lotuta, zintzilika. Mandatari batek Eibarrera eramaten zituen, probalekura. Ugazabak handik jaso eta amaitzen zituzten: pabonatu, nakarrezko piezak jarri eskulekuan... Umetako gogorapenak! Aita nik hamabost urte egin aurretxoan hil zen, eta aita hil eta hiru bat hilabetera jaio zen bosgarren umea. Etxean neu nintzen nagusia...

Denda zenuten etxean.

Aitak egiten zuen hango lana. Amak, gela bat zuen han alboan. Jostuna zen eta neska gazteei josten-eta erakusten zien, oihalak ere saltzen zituen. Argazkiak ere badituzte garai hartakoak.

Aita hil eta, zu, etxeko nagusia...

Eta eskolan ikasten! Herriko eskolan ez nuen denbora askorik egin. Hamar bat urte arte-edo ikasiko nuen han. Gero, Zaldibarren bazen abade bat eskola partikularrak ematen zituena. Fenomenoa zen matematikan. Bertoko eta herritik kanpoko jendea gertatzen zuen batxiler egiteko. Hantxe, eskolan, eta amari dendan laguntzen ibili nintzen gerra amaitu arte-edo. Gero Eibarrera joan nintzen, ofizioa ikasten.

Abertzaleak zineten etxean?

Aita-amak abertzaleak ziren, bai, nabarmentzen ez baziren ere. Denda zeukaten eta, denda batean, denekikoa egin behar duzu, baina disimulatzen ere ez ziren ibiltzen. Ikusi egiten da hori. *[Horman esekita dituen argazkiei begiratu die. Agirre, Leizaola, Garaikoetxea, Ardanza eta Ibarretxe le-*

hendakariak ageri dira bertan, eskaintza eta guzti.] Nahiz eta gure etxean horrelako irudirik ez egon, sentimendua bai, bazegoen. Nik diot etxeko girotik dudala euskaltzaleta-

“

Zortzi urte inguru neuzkala, batzokira joaten hasi nintzen domeketan. Athletic-en partiduak eta entzuten genituen irratiz

suna. Aita-amek beti abertzale botoa ematen zuten. Zortzi urte inguru neuzkala, batzokira joaten hasi nintzen domeketan. Plazatik hurre zegoen batzokia, eliza ondoan, eta han irratia zegoen. Orduan irratia leku gutxitan zegoen, baina batzokian bai! Athleticen partiduak-eta ematen zituzten eta domeka arratsaldeetan partiduak entzuten joaten ginen. Horrekin batera, dantzari hasi nintzen. Zazpi urterekin hasiko nintzen, ze zortzi urte neuzkala egin nuen lehenengo dantza. Ibaiondora joan ginen, Getxoko Arenas futbol taldearen zelaira, dantzara. Arenas, Real Union eta horiek ziren orduko taldeak. Bada, Arenasen zelaira joan ginen gu, dantzan.

”

Noizko kontuak dira, Balendin? Zein urtetan gara?

1932an izango zen hori, nik zortzi urte neuzkala. Urteak ekainean egin eta San Inazio egunean bi mila dantzarik egin genuen dantza Getxoko Ibaiondo futbol zelaietan. Bozgorailuak jarri zituzten; txistulariak, berriz, tribunan.

Gerra aurreko denboretan bi mila haur Getxon biltzea aintzako-tzat hartzekoa da, inondik ere.

Gehienak batzokietako haurrak ziren. Errepublika garaian hasita abertzaleen giroa oso handia zen. 1931n etorri zen Errepublika, eta 32rako Zaldibarren batzokia geneukan. Ez zen alderdiaren jabegoa izango, baina hara joaten ginen, batzokira. Antzerkia eta dantza, bietara egiten genuen. Garai hartan bi mila haur biltzea gauza handia iruditzen zaizu, ezta? Bada, hurrengo urtean San Mamesen izan ginen, bi mila eta bostehun ume, dantzan. Ez zen gauza perfektua izango, baina haren esangurak bai, balio du.

Baten batek lan egin zuen ume horiek denak biltzeko...

Bai, bai. Francoren ostean guk egin genuen antzera, orduan ere beste batzuek egin zuten lana. [*Beste argazki bat erakutsi dit. Neska-mutil koadrila handia ageri da bertan.*] Sukarrietan da, 1932an. Hortxe nago ni, lore koroa batekin, dantzari. Zaldibarko batzokiko jendea inguruan... Omenaldi bat zen, eta hantxe, Sabino Aranaren hilobian utzi genuen koroa. Horrela.

Zer etorriko zen giro horretatik, Franco izan ez balitz?

... Beste historia bat.

Abertzaleak ez ezik, errepublikarrak ere baziren sasoi hartan Zaldibarren...

Bai. Mila biztanle inguru izango zituen orduan Zaldibarrak. Gehienak, abertzaleak. Errepublikarrak ere baziren, baina gutxi. Karlistak ere baziren batzuk, baserrietako etxejaunak gehienbat. Oker ez banago, 1933an, Errepublikak lege bat egin zuen baserrietan bizi ziren erreterroak babesteko. Ordu arte, baserrietako ugazabei komeni ez bazitzaien, nahiko erraz botatzen zituzten maizter zeudenak. Lege hura eta gero hori ezin izan zen egin, arrazoi handiren bat tartean ez bazen. Lege hura zela eta ez zela, ordu arte nazionalista izandako batzuk karlista egin ziren.

Jo dezagun zure gaztarora. Dendara, lehenengo.

Denetarik saltzen zen, egunkariak, jatekoak, ontziak, perfumek, abarketak, arropak... Denetarik. Herri txikietako dendak horrelakoak izaten ziren sasoi hartan.

Han zaletu zinen zu egunkarietara, ala?

Bai. Berton irakurri nituen lehenengo egunkariak. Hala ere, guk egunkariak dendan, Franco sartu eta gero eduki genituen. Aurretik Zaldibarren ez zen egunkaririk saltzen. Harpidetza eginda zeukanak beste inork ez zeukan egunkaririk. Gure aitak Donostiako *El Día* hartzen zuen, adibidez.

Gero *Eguna* izan zena. Beste batzuek *Euzkadi* hartzen zuten, edo *La Gaceta del Norte*... Baina, beti, harpidetza bidez. Postariak ekartzen zituen, goizean. Franco sartu eta gero, gure etxera egunkaria eskaintzen etorri ziren, eta nik horretan egiten nuen lan dendan, egunkariak saltzen. Eta badiotsut, egunkariak irakurtzen ere orduantxe hasi nintzen.

Zertzuk irakurtzen zenituen?

El Pensamiento Navarro etortzen zen, eta *La Nueva España*... *Gaceta*-k lehengo izenarekin jarraitzen zuen. *Euzkadi* zenak *El Correo Español - El Pueblo Vasco* izena hartu zuen. Donostian *La Voz de España* zegoen... Hantxe idazten zuen Basarrik. Harremanak ere izan nituen harekin, lehenengo denboretan.

Egunkari asko, baina denak kolore batekoak...

Joera batekoak denak. Aurretik, bakoitzak bere tankera zeukan. *La Gaceta del Norte* karlistena zen. *Euzkadi*, abertzaleena. *El Pueblo Vasco*, ostera, abertzaleak ez zirenek ere erosten zutena. Gero, *La Nueva España*-eta hasi ziren. Orduantxe hasi nintzen ni egunkariak irakurtzen. Gerrako kronikak jarraitzen nituen, Teruelgo bataila-eta. Beti eduki dut historia eta kulturarako zaletasuna. Hemeretzi, hogei urte inguru nituela hainbat autore klasiko irakurri nituen...

Gerra aurretik jeltzaleek bilkura handi bat egin zuten Durangon. Han izan omen zinen...

Orduantxe abertzaletu nintzen zeharo! Bene-benetan. Zaldibarko batzokiko bi bururekin joan nintzen Durangora. Patxo eta Bitor Garitarekin. Trenean joan eta trenean etorri. Aitak esan zidan: «Patxoren eta Bitorren ondotik ez alde ere egin!». Aita amorratua zen irakurtzen eta egunkarietatik jakin zuen batzar hura zegoela eta jende asko ibiliko zena. Itzela! Trenak geratu barik egun guztian, ordu erditik ordu erdira edo ordubetetik ordubetera. Joan nintzen Durangora. Gogoratzen naiz zelai handi bat, orain Ezkurdi frontoia dagoen

atzeko aldean. Zelai izugarri bat. Tribuna bat jarri zuten, ar-bola adarrekin eta berdez antolatuta. Gu txikiok, tribuna aurre-aurrean geunden, zelaian jarrita. Hunkigarria izan zen mendigoizaleak etorri zirenean. Alderdikoak ziren gehienak, itxura denez. Ez zirenak ere egongo ziren, baina abertzaleak, behintzat. Mendigoizaleen mugimendua oso indartsua izan zen. Bilbo aldetik etorri ziren, gehienak bortzegiekin, praktabarrenak galtzerdietan sartuta... Meza izan zen lehenengo eta, meza ostean, mitinak. Ez dakit mitinak zeinek egin zituen, edo zer esan zuten, horrelako akordurik ez daukat, baina goiz guztia hunkituta pasatu nuen. Sekula hainbeste jende, batera, ez nuen ikusi ordu arte! Eta zortzi urte nituen! Izugarrizkoa. [Egun hartako argazkia erakutsi dit. Jendetza ikaragarria ageri da.] Egun hartan bertan, 1932ko irailaren 4a zen, era horretako hiru kontzentrazio handi egin ziren Euskal Herrian: Zangozan, Usurbilen eta Durangon.

Durangon egin zen batzar hartako berotasunak zeharo abertzaletu zintuen, beraz.

Bai. Hori, batetik, eta bestetik, antzerkia, batzokian egiten genuena. Zaldibarko seme Bitor Garitaonandia, abade izan zen. Donostian bizi izan zen eta *Zeruko Argia*-ko zuzendari. 1929an hil zen, eta nik ezagutu nuen! Bost urte neuzkanean! Esan dizut plazan bizi ginela, eliza ondoan. Behe batean geneukan denda. Lehenengo solairuaren erdia ere guk erabiltzen genuen. Bigarrenean, Zaldibarko parrokoa bizi zen. Kanpotik abaderik etortzen bazen, han bazkaldu, afaldu, lo eta denak egiten zituen. Eta hantxe ezagutu nuen Bitor Garitaonandia. Bost urte nituen eta ideia bat baino ez daukat. Don Benito Zaldibarko parrokoarekin, beste abade bat, txikitxoagoa: Bitor Garitaonandia. Urteetara, neu ibili nintzen hari plazan monumentua ipini genionean. Francoren denboran. Zelan pasatu genuen orduan ere!

“

Bost urte nituela Bitor Garitaonandia ezagutu nuen. Urteetara, hari plazan monumentua ipintzen ibili nintzen

”

Bitor Garitaonandiari monumentua egiteko ere penak eta nekeak izan zenituzten?

Bai. Monumentua egin genuenean, orduko garairako propaganda izugarria eginda geunden gu. Ameriketan zeuden zaldibartar denei idatzi nien, diru laguntza emango ote zuten galdetuz, monumentua egiteko. Eta egin genuen eta ipini zen. Baina Francotarrak, zelako elementuak! Nahiz eta monumentuaren kontu hura Korral Elkarteak antolatuta egon, komisio bat sortu nuen eta hango presidente... alkatea ipini nuen! Alkate frankista. Kontzejalen bat ere uste dut bazegoela komisio hartan baina, bestela, neuk gertatutako pertsonak, koralekoak-eta. Propaganda egin, programa atara, ekitaldia prentsan iragarri —meza kantatua, Bitor Garitaonandiaren motete batzuk meza denboran abestu, meza ostean diskurtsoak, monumentua bistaratu...—, eta hilabete lehenago eroriei monumentua egiten hasi ziren «eurak». Bitorrena plazan dago, elizako atearen parean, eskuin aldera. Euren monumentu hura ezker aldean jarri nahi zuten. Gure publizitatea aprobetxatu nahian haiek! Bazekiten euren monumentua ez zela herriaren sentimendukoa, baina zelan edo hala jartzeko, huraxe aprobetxatu behar! Egundoko diskusioa izan genuen! Batean, batzar batean, mahaia ukabilez jo eta esan nuena esan nuen. Ez zitzaien gustatu.

Zer esan zenuen?

... Atzeratu egin behar izan genuen monumentuaren inaugurazioa. «Suspendido». Bertan behera utzi zuten gure monumentua. Esan ziguten Bitorrena egiten zen egunean bertan besteara ere egin behar zela. Nik, ezetz: «Ez. Inondik inora ez!». «Zergatik?». «Gauza bi ezberdin direlako». «Zer ezberdin?». «Bata, herriko semea, musikaria, autoritatea izan dena kulturaren. Haren omenaldia gertatu dugu meza eta guzti. Zuek, gerra denboran hil ziren gizon batzuen egin duzue, baina alde batean hil zirenean bakarrik, ez denena!». Jakina, bost lagun ziren, *muertos por Dios y por la patria* (Jain-

koaren eta aberriaren alde hilak). Eta besteak? Zerrenda aspaldi egin nuen nik. Orain modan dago memoria historikoa eta kontu hori. Zaldibarren gerra denboran eta gerrarengatik hil ziren denen izenak bildu nituen nik denbora hartan. Nahiz bando batean ibili, nahiz bestean ibili, hil ziren guztien izenak. Alkate sartu nintzenean, Franco hil eta lau bat hilabetera, lehenengo egin nuen behar bat horixe izan zen: oroitarri bat gertatu, euskaraz eta erdaraz, gutxi gorabehera zera esaten duena: «1936tik 39ra egin zen gerra zibilean gerrako arrazoiengatik hil ziren guztien alde». Erorien monumentua kendu eta harri huraxe jarri nuen. Batetik, ez nion irizten plaza toki egokia denik gerran hil ziren batzuei —batzuei— omenaldia egiteko. Ez dakit pertsona batzuek zelan hartuko zuten hori, baina zuzen egin nituen tramite guztiak, eta lege aldetik behar ziren bedeinkapen guztiakin, hilerrian oroitarria jarri eta plazakoa kendu nuen.

Bitor Garitaonandia. Haren antzerki lanik ere eman zenuen zuk, txikitan...

Bai, batzokian, ni txiki nintzela. Bitorrek lau bat obra zeuzkan teatrokoak. Guk bi egin genituen, *Iziartxo* eta *Aitona ta billoba*. Ekintza bikoak ziren. Akordatzen naiz. Batean egiten genuen agertokira irten, egon han apur batean, eta irten. Beste buelta batean egiten genuen kantatu. Akordatzen naiz zelan kantatzen genuen: «Itsasoan laino dago, Itziartik Debaraino...». Hori kantatzen genuen tripleok. Horatik etorri zitzaidan zaletasuna. Umeentzako giro polita zen batzokikoa: dantzan, eta antzerkiak egiten.

Jose Antonio Arana Martijak ere horiexek aipatu zizkidan iaz. Alegia, Gernika alderdian ere koru-dantzak ziren euskaldunek diktadura garaian erabili zituzten arnasbideak.

Nik uste dut bazeudela gizon-emakume argiak mugimendu hura martxan jarri zutenak. Merituko pertsonak ziren. Herri

“

Orain modan dago memoria historikoa. Nik, denbora hartan, gerrarengatik hil ziren zaldibartar guztien izenak bildu nituen

”

guztietan saiatu ziren, baita karlisten herrietan ere, Duran-
gon, Ermuan... Elorrion, aldiz, ez. Alderdia, euskaltzaletasu-
na eta euskara bultzatzeko oso modu egokia ziren batzokiak.
Lan hori egin zuten... Euskara esan dut, baina guk ez genuen
premiarik, euskaraz bakarrik egiten genuen eta... Nik esango
nuke lehenengo euskal mugimendua Primo Riveraren garaian
piztu zela, edo Primo Rivera baino lehen. Bigarrena, gerra os-
tean, Francoren denboran. Mugimendu hori, Zaldibarren,
neuk hasi nuen: koralaren bidez. Koral Elkarteak ondo ikusita
zegoen herrian: elizkizunetan kantatzen zuen, Eguen Santu-
ko prozesioetan miserereak... Kantu ederrak denoi gustatzen
zaizkigu. Bestetik, ezin izan dut behin ere disimulatu —eta
disimulatzen ahalegindu ere ez naiz egin—, zein pentsaerata-
koa naizen, baina uste dut ondo ikusia beti izan naizela.

Gerra

Hamabi urte zituen 1936ko gerra etorri zenean. Adinak, ge-
rraren kontzientzia garbia izaten lagundu zion. Memorian il-
tzatuta ditu orduko gertakariak ez ezik, baita barne-barneko
sentimenduak ere. Horietarik batzuk ondu dituen idazlanetan
jaulki ditu. Beste batzuk gordean daramatza oraindik, garaia
heldu ez delakoan, edo bestelako lanen bati ekin diolako.

Gerra garaian Zaldibarren den Okilloko leizean gertatua eka-
rri dugu akordura, lehenengo. Okilloko koba Ganguren men-
diaren hegalean da, Santa Mariñezar esaten zaion parajea.
Sarrera oso du txikia, 60 bat zentimetro zabal, bi metro luze.
Leizearen luzera, berriz, 50 metro inguru. Zaldibarren jakina de-
nez, gerra garaian bertan ezkutatuta izan ziren zenbait lagun.

Okilloko leizeak gorderik duen gerrako historia hartu dugu
atal honetako elkarrizketa abiapuntu.

**Okillon ezkutatuta egon zen jendearen istorio-istoriaz jakin
nahiko genuke...**

Kobazulokoa ez da zeharo herrian kontaktatzen den bezala.
Bertsio zabalduena kontatuko dizut lehenengo, jakin deza-

zun, Zaldibarkoa izan barik ez duzu jakingo eta... Gerra zibilean Zaldibarko zenbait pertsona eta Madrilgo mutil gazte bat han ezkutatu ziren. Madrildar hura armadako kapitain baten semea zen. Haren familia hemengo bainuetxera etortzen zen eta Zaldibar hotelean egoten ziren, ostatuan. Herrian laster zabaldu zen hainbat pertsona mendian ezkutatuta zeudela, kobazuloan. Milizianoek jakin zuten, eta haien bila joan ziren, eguna argitu baino lehen. Kontua da ordurako kobazuloa hustu egin zutela han zeudenek. Afariaren hondarrak baino ez omen zituzten laga han. Okilloko zuloko haiek Elgetatik Bergarara joan ziren, ihesi. Hurrengo egunetan zalaparta handia egon zen herrian, eta hainbat lagun Elorriora eraman zituzten, deklarazioa hartzeko.

Hori da, orduan, Okilloko koban gertatua...

Bertsio bat, behintzat. Zabaldueña, nahi baduzu. Madrilgo gazte hark egunerokoa idatzi zuen, eta hura ere irakurri ta daukat. Hor bigarren bertsioa ageri da. Eta, oraindik gehiago, nik, neure aldetik, beste xehetasun batzuk ere jakin ditut, eta hor hirugarren bertsioa edukiko genuke.

Hiru bertsio ezberdin dira?

Zeharo bat ez datozenak, behintzat. Egunen batean zer edo zer idatziko dut horren inguruan. Hiru bertsioak agertuko ditut, baina oraindik ez da sasoa. Tartean gertakari larriak izan ziren. Haien hilda daude, baina saltsan sartuta ibili ziren batzuen senideak bizirik dira, eta hobe oraingoz ez agertzea. Baina esan dizut, egunen batean osatuko dudala Okillon gertatu zena.

Zuek herritik alde egin zenuten...

Gurasoak Zaldibarren geratu ziren. Guk, umeok Mallabira alde egin genuen, neskamea hangoa zen eta. Haren base- rrian egon ginen, Zengotita Goikoan. Zengotita Goikoa, Zengotita Beitia, Zengotitabengoa eta Zengotita Ugarte ba-

serriak zeuden han. Gurasoek hemen giro eskasa zegoela pentsatu zuten eta bidali gintuzten hara. Hemen asturiar-
rrak, milizianoak eta beste zebiltzan, eta neskamearen base-
rrira bidali gintuzten han lasaiago ibiliko ginelakoan, baina
dena alderantziz gertatu zen, su handia hantxe gertatu zen
eta. Teilatuan kanoikadak jo ere bai, Elorriotik. Intxorta
apurtu eta hona zetozela.

Orain baino lehen, honela kontatua duzu garai hartakoa: «Elo-
rrio ingurutik kanoiekin tiro egiten zuten eta bataila izugarria
izan zen handik kilometro erdira. Auzo bateko baserri batean,
portalean, ospitale militarra antolatu zuten, eta hura izugarria
izan zen: hildakoak, soldadu zaurituen aieneak, denak odolez
beterik... Nik hamahiru urte nituen, baina ez dakit gaur egun
balorerik izango ote nukeen horrelakorik ikusteko. Gero, Elgeta-
ko frontea apurtu zenean, hemen ere bataila handia izan zen».

Hura nobedadea zen, odola eta larridura hura. Eta han zer
mugimendu zegoen ikusi gura nuen. Zengotitatik gora, Zen-
gotita Gaina esaten zaion mendi bat dago. Errotak ipini di-
tuzte han orain. Trabakuatik ondo-ondoan ikusten dira...

Hor bataila itzela egon zen. Hortik jaisten zituzten Zengoti-
tako baserriko ate aurrera hildakoak eta oso
gaizki zeudenak. Erreketek hor deskuidua edu-
ki zuten. Elorriotik kanoiarekin botaeran, behar
baino atzerago bota zuten eta besteen tropei bo-
ta beharrean, eurenak jo zituzten. Besteak ere
harrapatuko zituzten, baina gehienak eurenak.

“

Txarrena da gerra-
zaleek eurek baka-
rrik ezin dutela
gerra egin, gerra
nahi ez dutenek
ere joan behar
izaten dutela

”

Entzunak izango dituzu Xenpelarren bertsoak: «Ez
naiz ni gerraren zale...». Gerra probatu ez duena
prest da gerrarako. Probatu duenak ez du gerrarik
nahi.

Ez, gerra negargarria da. Txarrena da gerra-
zaleek eurek bakarrik ezin dutela gerra egin,
gerra nahi ez dutenek ere joan behar izaten du-
tela. Zoritxarrez, horrela da.

Zer diozu gerra osteko goseteaz?

Gerra denboran bertan hasi zen hori. Erreketeak Zaldibarraren sartu eta egun bira etorri ginen Zengotititik etxera. Gogoratzen naiz menditik bueltan, bidean, eskuko bonbak, errebolberrak, pistolak... ikusi genituela, milizianoak hanka egin eta botata lagatakoak. Traba egingo zieten. Neskameak esaten zigun: «Horiei begiratu ere ez, eta are gutxiago ukitu!». Haren ondoan etorri ginen etxeraino. Hemen, erreketek harro. Guk ogi beltza jaten genuen... Ogia ere ez zen hurra, ogi iluna, arto kolorekoa baina arto gusturik ez: «ogi beltza». Erreketeak, berriz, ogi zuria partitzen zebiltzan, ugarietasuna erakusten. Eurak heldu zirenetik zelako alde zegoen erakusten! «Zuek eduki duzuen miseria-eta, ikusi gurekin zelan zaudeten!». Harropuzkeria irizten nion horri. Horrela zen. Baina hori ere amaitu zen, apurka-apurka. Francoren denboran errazionamendua zegoen. Nik dendatik dakit hori, zelan kartillak zeuden. Hor egon zen momentu bat, Espainiako gerra amaitu eta mundu gerra hasi bitartean... Orduantxe eskasia, eta gosea. Dirurik ere ez, diru gutxi... Gure etxean ez zen horrelakorik igartzen. Aukera handirik ez zegoen baina egunero jaten genuen, behintzat. Denda geneukan eta hobeto manejatzen ginen. Baina batzuek txarto pasatu zuten, bai Errepublika denboran eta bai Franco denboran. Errepublika denboran zera gertatzen zen: Errepublikak zeuzkan lurretan hartzen zen jeneroa ugari egoten zen: arroza, esate baterako. Baina patatarik ez zegoen. Porru-patatak jan beharrean, porru-arroza jaten genuen. Ez zegoena ez zegoen. Francoren denboran agertu ziren estraperloa eta horriek. Orduan, pagatuz gero, ogi zuria ere egoten zen. Gaztea izan arren sekula ere ez nion ondo iritzi kontu horri. Eta gosea, eta krisia lanekoa... garai estua izan zen.

Nola egin zuen aurrera jendeak?

Liburuxkaren batean aipatzen dut: Zaldibar —eta beste herri batzuk ere bai—, ondo portatu ziren. Gipuzkoa aldetik,

Eibartik batez ere, jendea etorri eta bertan geratu zen. Zergatik? Askok, Zaldibarko baserritarren bezeroak zirelako, hemen goen esnea eta ortuariak erosten zituztelako eta haien ezaupidea eginda zutelako... Gu, Errepublika denboran, etxean ginen... lau neba-arrebak, aita eta ama, eta beste sei Eibarko lehengusu-lehengusinak eta izeko-osabak. Hamabi. Denok ez genuen gurean lo egiten, lekurik ez geneukalako, baina batzuk alboko etxean, beste batzuk bestean... Eskuzabal portatu zen hemen jendea. Gu umeak ginen eta ez dakit zer egingo genuen, baina gure gurasoak eskuzabalak izan ziren.

Eskasia, krisia, gosetea... garai iluna, inondik ere.

Bai, garai iluna. Beste gauza bat akordatzen naiz, mutiko nintzela, gerra aurretik erromeriak zirela jaietan eta domeka guztietan, frontoian edo plazan, eta neska-mutilek dantzari egiten zutelako. Gero, etorri zen gerra denbora —hiru urte, hilabete batzuk falta—, domeketan erromeria egiten bazen ere, mutilik ez zen ikusten, neskak bakarrik, neskak elkarrekin dantzari. Mutilek, hamabost edo hamasei urtekoek, zeudenek, euren arrebekin edo ezagutzen zutenarekin egiten zuten dantzari. Sasoiko neskek mutikoekin egiten zuten dantza. Ez zegoen adineko mutilik! Bai Errepublikarekin, denbora labur batean, eta bai gero, gerra garaian. Ez zegoen alaitasunik. Erromeria haiek ez ziren guk umetan lehenengo ezagutu genituenak. Jendea triste! Batzuek, etxekoren bat edo familiakoren bat kartzelan. Beste batzuek, gerran. Notiziak? Bada, eskutitzak. Eta eskutitzak ere zabalik etortzen ziren, ez ziren itsasten; zentsura pasatu behar zuten. Tristeia zen, tristeia.

Gerrarekin, kito ordu arteko mundua, ala? Kito batzokiak, dantzak eta gainerakoak.

Akabo ziren, orduan, denak. Ez dantzaririk, txistulariak ere soldadu —euretatik bat gerran hil zen; bestea gaixorik hil zen, etxean—, oso garai tristea. Eskolak ere ez zuen jarraitu. Errepublikarekin bai, baina erreketekin ez.

Eskolarik ez, baina ikasi zenuen...

Gerra denbora orduko, eskola partikularrera pasatuta nengoen. Hemen bertan, Zaldibarren. Abadea, eta haren familia, gure dendara etortzen ziren, eta nik uste dut berak bultzatuta hasiko nintzela partikularrera, herriko eskola utzita. Amak kontatuta dakizkit horiek. Abadea tematuta zegoen, eskola partikular hartara joan nendin. Batxilergoa ikasten ari zirenak etortzen ziren hara; batez ere matematika gainditzen ez zutenak. Eibartik, Gernikatik, Bilbotik, Durangotik... etortzen ziren Zaldibarrera, ikastera.

Harrigarria.

Augusto Unceta?

Bai.

Gernikako Astrakoa. Intimoa zen. ETak hil zuen.

Badakit, bai. Gogoratzen naiz.

Elkarrekin eskola horretan ibilitakoak gara. Augusto, gainera, abadearen etxean bertan zegoen apopilo...

Zure ikasketak-eta, ari ginen.

Aitak nire izena emanda zeukan hemengo lantegi batean, «Forjas de Zaldibar», famatua. Orain ez dago. Hemengo utzi eta Iurreta aldean dago orain. Garai hartan ofizio estimatua zen trokelgile lana. Aitak forja lantegian eskatuta zeukan niretzako txanda. Premia zenean, ni han beharrean has-teko. Baina hangoa noiz izango zen ez genekien eta, bien bitartean, zer edo zer gura nik! Amari esaten nion: «Eibarrera joango nintzateke, eta han mekanika ikasi». Eibarren, gainera, familia geneukan, eta errazago zen. Eta haraxe hasi nintzen, Eibarrera. Han, bostak eta erdietan tailerretik irten, osabaren etxera joan, apur bat garbitu, eta akademia batera joaten nintzen: ordubete egiten nuen marrazketa lineala ikasten, eta beste ordubete, kultura orokorra. Bi urte egingo nituen horrela. Hamazazpi urte nituenetik hemezortzira bi-

tarte. Horretan nintzela, aitak eskatuta zeukan txanda heldu zen forja fabrikatik. Eta Eibartik Zaldibarrera etorri nintzen, mekanika apur bat ikasita, marrazketa lineala ere bai, eta kultura orokorra. Nahiz eta kultura orokorra Zaldibarren bertan ikasita nengoen, eskola partikular hartan...

Forja fabrikan hasi zinen...

Ez fabrikan bertan. Han behar egiten zuen trokelista bat bere kontura hasi zen, beste lagun batekin sozio. Nik mekanika nozioak nituen eta oso ondo moldatu nintzen haiekin. Geroago, nik ere neure kontura sortu nuen enpresa. Soldadutzara joateko luzapena eskatu nuen. 21 urterekin joan beharrean 23rekin joan nintzen, mutil handia eginda! Eta soldadutzara baino lehen enpresa sortuta nengoen.

Enpresaren jabe, 22 urte zenituenean...

Bai. Trokelgile ofizioa ikasi nuen, bi lagun etorri zitzaizkidan, eurekin sozio hasteko. Nik baietz. Teknika alderdia neuk egiten nuen. Beste bat, langilea zen. Hirugarrena, administraria. Soldadu egon nintzen bi urteetan elkarrekin egon ginen. Urte bitik, hamahiru hilabete baimenarekin egin nituen. Hilabete egiten nuen Burgosen, eta hilabete Zaldibarren. Soldadutzan bertan, enpresarako lanak egiten nituen: krokisak, planoak... Postaz hona bidali eta horrela. Baina ez nion gure lanari aurrerabiderik ikusten: eutsi besterik ez genion egiten. Eta 1950ean neure enpresa ipini nuen: «Manufacturas Lasuen». Alemaniako lizentziaren jabe egin nintzen eta nekazaritzarako produktuak egiten hasi nintzen, traktoreen jarleku esekiduradunak, traktore kabinak...

Zer du inguru honek? Hainbeste enpresa txiki izan da hemen hauetan...

Lehendik dator hori. XX. mendean arma tailer txiki asko zegoen hemen. Zaldibarren, baita baserri batzuetan ere. Lau baserritan bai, behintzat. Hori, gerra aurretik! Eta Zaldibar arma zonaldeko azkeneko herria da! Arrasaten hasten da zo-

naldea: Arrasate, Soraluze, Elgoibar, Eibar, Ermua eta Zaldibar. Horixe zen arma zonaldea. Tailer txikitan asko egon da hor. Batzuk txispagintzan, beste batzuk baskulak doitzen... Horrela. Ez hori bakarrik. Mutiko nintzela, eta ez hain mutikotan ere bai, lisatzeko burdinak, estufa modukoak... etxetresna elektrikoak egiten ziren hemen. Gerra aurretik bi tailer zeuden Zaldibarren. Esan nahi dut zure tailer kontu hori ez dela berria. Gerra aurretik dator. Eibarren eragina ere izango da; arma tailer txikiak irekitzea, esan nahi dut. Dena bertan Eibarren egin beharrean, hainbat lan inguruko herrietan egiten zuten. Eibarren ofizioa ikasi eta norberaren herrian ireki tailerra egiten zuen jendeak. Hala ere, Eibarren egingo zuten lanik inportanteena, azkeneko doitzea, alegia...

Zaldibarko Koral Elkarte

Labayru Ikastegiko buru Ander Manterolak honela idatzia du Zaldibarko Koral Elkartearen gainean: «Abesbatza hau, hirurogei urtean, herriko kultura eta baita kirol esparruaren suspergarri izan dogu. [...] Gaur egun urrin gelditzen jakun 1945 hartan, hain zuzen be orduko sasoiari 21 urte eukazan Balendin Lasuen gaztearen ekimenez, Zaldibar Koral Elkarte eratu eta taldearen lehenengo ekitaldia San Andres eguneko Meza Nagusian izan zan, herriaren jai nagusian». Gerra osteko euskal mugimendua Zaldibarren Balendin Lasuenek hasi zuen, koruaren bidez. Korua, dena den, egiazko kultur elkarte zen. Urte askoan Zaldibarko herrian egin izan ziren, eta egiten diren, hainbat kultur ekintza Koral Elkartearen eraginez egin ziren. Ekimen zerrenda luzea osatu zuen elkarteak: solfeo, txistu, piano, gitarra, trikitixa eskola, antzerkia, dantzak, Olentzero, Agate deuna, errege kabalgata, abesbatza eta musika kontzertuak, marrazki, margo, argazki eta etnografia erakusketak, aurreku eta trikitixa txapelketak, eskulan eta idazlan lehiaketak... Horrekin batera, elkarteak herriko hainbat pertsona ospetsuri omenaldia egin zien eta, bestalde, behartsuei

laguntzeko ekitaldiak ere antolatu zituen. Koruari berari dago-kionez, Zaldibarren eta Bizkaian egin izan ziren abesbatza emanaldietan ere parte hartu ei zuen.

«Ez dago zalantzarik. Gerra amaitu ostean Korral Elkartea herriaren kultur motorra izan dala, eta gaur egun be kultur lana egi-teko eta jarraitzeko erreminta baliotsua dala». Zuk idatzia da.

Hala izan da.

Askotariko ekitaldiak gorabehera, musika izan da behinen. Mu-sika, lehenengo, zure zaletasunetan, kultur mundura bideratu zintuena...

Aspalditxoan naiz musikazalea. Bost urte ikasi nuen mu-sika. Baina hori baino lehenagoko kontuak ere badira. Zal-dibarko organistaren semea, Felipe Zabala, gerran hil zen. Koruko zuzendaria zen. Nik, haren aitarekin —hau da, or-ganistarekin—, ikasi nuen solfeoa eta zuzentzen ere bai, apur bat. Eta parroko korua zuzentzen hasi nintzen. Nire

“

Koruan, kantu erlijiosoak bai, baina bestelako musika ezin zitekeen han erabili. Eta nik hori nahi nuen, bestelako musika ere bai!

”

gogoia zen elizako kantuak bakarrik barik, bes-telakoak ere sartzea, kontzertuak emateko. Bai-na, orduan ere bazen lege bat, Vatikanokoa, eta haren arabera emakumeek korura ezin zuten igo. Gizonak, eta mutikoak; tipleak-eta. Ko-ruan, mezak kantatzen genituen. Tipleak ba-neuzkan, baina neskekin koru mistoa egin eta kanpora atera nahi nuen, kontzertuak ematen. Elizan, kontzertuak ere ezin ziren eman! Kan-tu erlijiosoak bai, baina bestelako musika ezin zitekeen han erabili. Eta nik hori nahi nuen, bestelako musika ere bai! Parrokian, eli-zako koruaz jarraitu eta, handik aparte, korua osatu gura nuen, nahiz eta bateko eta besteko korukoak denak pertsona berak izan, gehienak behintzat. 65 laguneko korua eduki nuen, neska eta mutil. Kontzertuak ematen genituen, antzerkia egiten... Durango, Elorrio, Markina, Berriz... inguruan ibili ginen.

1950ean ireki zenuen zeure tailerra eta, aldi berean, taldeak eta ekintzak antolatzen ari zinen: korua ez ezik, kirol taldea, mendizale taldea...

Bai, bai... 40 urtez-edo egon naiz koruan zuzendari, adibidez. Egunez enpresan beharra egin, afaldu eta afalostean entsegua. Astean hiru entsegu. Eta kirol taldea... Zein urtetakoa da?

1942koa.

Hemezortzi urterekin sortu nuen. Pilota eta mendia, biak egiten genituen...

Korua, 21 urte zenituela antolatu zenuen, soldadutzara baino lehen. Gerra osteko giroa tristea izanagatik ere!

Bai. Lehen esaten hasi naiz baina ez dut amaitu. Lehenengo kultur errenazimendua Primo Rivera aurretik izan zen, eta Primo Rivera agintean egon zen denbora guztian iraun zuen, Errepublikari arte. Mugimendu izugarria izan zen. Nik, Zaldibarren, bigarren errenazimendua —horrela esan nahi baduzu—jarri nuen martxan koru mistoa eratu nuenean. Eta kontzertuak ematen hasi ginen. Antzerki taldea ere sortu nuen. Horiak jarri nituen martxan, egunez lanean eta gauz entseguak eginez. Eta ezkondu eta gero ere, berdin. 1951n ezkondu nintzen eta ezkondu ostekoa da koruarekin egin dudana etaparik garrantzitsuena. Esan behar dut jende baliotsua eduki dudala beti nire inguruan.

Politika jarduna guztiz galarazita zegoen, bistan da.

Bai, jakina. Gure taldeen izenak ere halakoxeak ziren: «San Bizente parrokiako dantza taldea». «Halako parrokiako korua»... Kamuflajea zen dena. Guk, Zaldibarren, korlaren izenean egiten genuen dena. «La coral de Zaldibar organiza la cuarta edición de exposición de etnografía», «Grupo de teatro de la coral»... Dena horrela, kamuflajea beti. Gerediagako presidente egon nintzen denboran ere, zerbait antolatu, programa gobernu zibilera bidali baimena eskatzen eta

kantak itzultzeko esaten zizuten. Itzulpena ere halakoa izaten zen, komenentziaren arabera! Komeni ez zena kendu eta aurrera. Helburua baimena lortzea zen.

Garai honetan, Jose Antonio Agirre ezagutu zenuen...

1955ean egon nintzen Agirre lehendakariarekin Parisen, Eusko Jaurlaritzak han zuen egoitzan. Bere bulegoan agurtu nuen.

Zertan zinen zu Parisen?

Urte batzuetan joan nintzen hara. Urrian, Automobilaren aretoa izaten zen. Urrian. Francoren Arraza egunean egon nintzen lehendakariarekin. Orduantxe urtean Citroenek *Marrazoa* modeloa atera zuen. Azoka ireki zen egunean Luis Mariano ere han zegoen. Hantxe ezagutu nuen. Gero, haren opereta bat ikusten ere joan nintzen. Esan nahi dut hainbat bider joan nintzela hara. Enpresa sortu eta nekazaritzarako gauzak egiten hasi nintzenean nekazaritza azokara ere joaten nintzen Parisera; urtero. Italiara ere bai, Bolognara. Nobedade gehienak azoka horietan agertzen dira eta joan egiten nintzen. Eta, ahal bazen, kontzerturen batera joaten nintzen, operaren bat ikusi, politikariren bat bisitatu... Horretan saiatzen nintzen.

Zer gomuta duzu Jose Antonio Agirrerri egin zenion bisitaz?

Oso ondo hartu ninduen. Galdera infantila egin niola ere gogoratzen naiz. «Noiz etorri behar duzu Euskal Herrira?», nik. Eta haren erantzuna: «Zuek gura duzuenean». Esan gura zuen euren aldetik ezin zitekeela ezer egin, hemen egin behar zela eurak hona etortzeko bidea! Horrela ezagutu nuen. Eta haren hiletara joan ginen, jakina. Gorpua ikustera joan ginen. Monzonen jauregitxo batean eduki zuten. Iskanbila ere izan zen hara joan ginenean. Itxura, Bilboko polizia sekretu bat infiltratu zen han, zer zegoen edo zeintzuk bildu ziren ikusteko. Nik handik aurrera nobedadeak izan nituen... Lehen bizi nintzen etxe baten alboan, guardia zibi-

letako sarjentu bat bizi zen. Hark zer edo zer aditzera eman zidan, erdi berbetan, baina ulertzeko moduan. Iparraldean ibiltzen nintzenez-eta, alegia, bazekitela non ibiltzen nintzen. «Kontuz ibili!» edo horrelako gomendioa egin zidan.

Bazekiten zertan ari zinen: korua, dantza taldea eta gainerakoak... Zu Zaldibarren ari zinen, beste hainbat lagun beste zenbait herritan...

Bai, baina ez dakit zenbateraino. Ni neure munduan sartuta nengoen, hementxe, Zaldibarren. Baina, horretarako, herriak ere eduki behar du... zer bat. Pertsona batek bakarrik ez du hori egiten. Pertsona motorra izan liteke, baina herriaren sentimendua ere... behar da. Ez nuke konparaziorik egin gura, baina Berriz, gure alboko herria, oso diferentea izan zen. Hemen beste maila bat egon da, sentsibiltate handiagoa, eta nik hori aprobetxatu nuen, gartzetan saiatuta.

Bakarrik ari zinen edo bazenuen laguntzailerik?

Laguntzailerik... Laguntzaileak denak izaten dira modu batera edo bestera. Nik taldetxo langile eta leiala nuen alboan. Koruaren zuzendari egon nintzen denboran beti edukitzen nuen bigarren bat, nik ezin banuen bestek jarraitzeko.

Benetako kultur elkartea zen Korala. Askotariko ekitaldien artean, hitzaldiak antolatzen ere jardun zenuen...

Lehenengo hitzaldia 1954an antolatu genuen. Energia nuklearrari buruz berba egin zuen kimika ingeniari batek. Handik bi urtera, beste hitzaldi bat, Santi Onaindiak egin zuena, Kirikiñoren lanen gainean. 60ko hamarkadan hitzaldiak ugaritu egin ziren. 1969an ez zen hitzaldi bat izan, ziklo bat baino. Orduan, Zaldibarren izan genituen Rikardo Arregi, Juan San Martin, Gabriel Aresti, Joan Mari Torreal-dai, Abel Muniategi eta Patxi Uriarte. Handik aurrera, ia urtero izan genuen norbait, hitzaldiak ematen. 1975ean hasi-

“

Pertsona batek bakarrik ez du mugimendua egiten. Herriak ere behar du... zer bat

”

ta, berriz, etnografia erakusketak egin genituen eta Joxe Miel Barandiaran, Juan San Martin, Ander Manterola eta beste batzuk izan genituen Zaldibarren... Hitzaldiak oso gauza inportantea izan ziren korarentzat. Eta etnografia erakusketak ere bai.

Etnografiari buruzkoak dira zure lanetako asko...

Bai... Hemen inguruan egiten ez zen gauza zen etnografia erakusketak. 1975ean lehenengoa egin genuen, eta gero hurrengoak. Eta gero eta hobeak! Laugarrena izan zen ederrena. 1981ean egin genuen. 700 elementu baino gehiago erakutsi genituen, etxeko altzariak, era askotako apaingarriak, artisau lanak, zeramika, kobre, brontze eta burdinazko ontziak, liburuak, agiriak, jantziak, armak... gauza mordoa. Herriko eskolan egin genuen, eraikineko bi solairuetan, zortzi geletan. Kanpoko aldean, berriz, ortu eta soroan beharra egiteko tresnak ipini genituen: goldeak, areak eta horrelakoak...

Gogoan duzu erakusketa, inondik ere.

Bai, oso ederra izan zen eta. Erakusketa irekitzerakoan, Ander Manterolak egin zuen hitzaldia. Amaieran, berriz, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko buruak, Juan Ramon Urkixok.

Gerediaga elkarte

Gorago esana dugunez, Gerediaga elkartearen lehendakari izan zen Balendin, kultur elkarte sortu eta lehenengo urtea bete orduko. Gerediagan beste dimentsio bat hartu zuen Lasuenen kultur egarriak. Urte asko lehenagotik Zaldibarren Korral Elkartearen bidez egiten ari zen lan eskergak tamaina eta oihartzun handiagoak izango zituen Durangaldeko elkarte sortu berri haren bitartez. Gerediaga sortu zela jakin bezain laster elkarte hartan bere izena eman guran zen Balendin Lasuen. Baita eman ere. Handik urtebetera Gerediaga zuzentzea egokitu zitzaion...

Gerediaga elkartea sortu zenean ez zinen bakarrik ari izan. Nola izan zenuen elkartearen berri?

Ez dakit zer egunkari izango zen. *La Gaceta del Norte*, uste dut. Irakurri nuen Durangon elkarte berri bat sortu zela, euskal kultura, liburuak, pintoreak... laguntzeko, euskal kulturaren alde lan egiteko. «Hauxe duk nirea!», pentsatu nuen. Eskutitza idatzi nion elkarteari, esanez zer poz hartu nuen albiste harekin, beti sentitu izan nuela horrelako zerbaiten gogoia, eta bazkide izateko eskatzen nuen. Leopoldo Zugaza izan zen hura sortzeko motorra. Gero, harekin egon nintzen, eta esan zidan: «Esa carta la voy a conservar en mi casa» (Eskutitz hori etxean gordeko dut). Badakizu, euskaltzalea da baina euskaraz ez zekien. Handik denbora gutxira, lehenengo batzar nagusia egin zen. Elkartek esaten zuen Durangaldeko antzinako merindadeko herriek parte hartuko zutela bertan, eta gura zuten, sinbolikoki, herri bakoi-tzak pertsona bat izendatuta eduki zezala zuzendaritzan. Orduan han ziren Arrate Salazar, Jose Luis Lizundia eta bata eta bestea. Ni Zaldibarko ordezkari legez izendatu ninduten zuzendaritzan. Presidente, Durangoko neska bat zen, Kontxita Astola. Hasi eta urte eta erdi ingurura, ez dakit elkartean zer pasatu zen, ez elkartean bertan, zuzendaritzako kideen artean baino. Euren artean zer edo zer gertatu zen eta Kontxita Astolak utzi egin zuen. Ni lehendakariorde nintzen orduan eta, automatikoki, lehendakari izatera pasatu nintzen. Zuzendaritza berrizatzeko hauteskundeak egin genituen eta berriro aukeratu ninduten. Sei-zazpi urte inguru egingo nituela uste dut. Sasoi hartan, enpresan ere mar-txa handian sartuta nengoen, ardura handia ere baneukan. Gerediagan, berriz, zuzendaritza zegoen batetik, eta batzar txikia, bestetik; batzorde iraunkorra, esaten dena, edozein momentutan, edozein tokitan bildu eta behar diren erabakiak hartzeko. Nik Berrizen daukat enpresa, eta nire enpre-sara etortzen ziren batzar txiki horiek egitera. Etxera ere bai, sarritan. Neure emazteak ere esan izan du inoiz: «Zenbat

“

Emazteak esaten du: «Zenbat kafe eman ote ditut nik Gerediagarendako!»

kafe eman ote ditut nik Gerediagarendako!». Neure bulegoan egiten genituen batzar txiki haiek, arratsaldeko bostetan, zazpitan, edo eurrei ondo zetorkienez. Gero, askotan, lanean jarraitzen nuen enpresan. Horrela egiten genuen lan.

Gerediaga elkartearen Durangoko liburu eta disko azokaren sinonimo da parte handi batean. Baina Gerediaga hori baino gehiago da, ala?

”

Bai, bai... Egia da liburu azoka Gerediaga sortu eta urtean bertan egin zela, baina elkar-teak egin zuen lehenengo-lehenengo egintza, margolan erakusketa bat izan zen. Garain egin zen, Valentin eta Ramon Zubiaurreren etxean. Euren obren erakusketa antolatu genuen, Santiago egunarekin. Zubiaurretar haiek Garaikoak ziren. Tira, Ramon Madrilen jaio zen, baina Valentin Garain. Haren aita, Valentin Maria, musikaria zen, eta Espainiako erregearen kapera zuzendaria. Kargu handia, gero! Beraz, erakusketa hura egin genuen lehenengo, eta liburu azoka gero, domu santu egunez. Margolarien alde saiatu ginen Gerediagan hasierako denboran. Baziren margolari eta eskulturagileak lanean, Gaur izeneko taldean, eta beste batzuetan, lurraldez lurralde. Guk, Gerediagan, haiek denek elkar ezagutu eta harremanak edukitzen saiatu ginen. Akordatzen naiz batzarra egin genuela Garaiko garbaran —leku ikusgarria da, handia, zabala...—, eta hantxe bildu ziren asko.

Ardi txakurren lehiaketa ere egiten zenuten...

Eta oraindik ere egiten da! Eta ezpata dantzari eguna. Urtero-urtero egiten da, herriz herri. Hau da, merindadea osatzen duten hamaika herrietan dabil eguna, txandaka. Antzerki topaketa ere antolatu genuen. Argitalpenak ere baditu Gerediagak, Durangaldeari buruz... Liburu azoka baino gehiago da Gerediaga elkartearen. Mugimendu izugarria izan da...

«Izan da», ala «da»?

Da. Azoka esaten da, baina uste dut lehenengo azokan ha- maika stand eduki genituela, eta ez eurak etorri zirelako, bi- la joan ginelako baizik. Borondate ona zeukaten, bai, baina pentsatu ere egiten zuten: «Hauek ze saltsatan sartu behar gaituzte orain!». Orain alderantziz da.

Egia al da Durangoko azokaren ideia Andoni Esparzak eman zio- la Leopoldo Zugazari, hau liburu batzuk argitaratzeko-edo la- guntza eske joan zitzaionean Andoniri Elorriora?

Baliteke. Andoni Esparza beste motor bat izan zen. Gero Iruñera joan zen eta ez dut aspaldi ikusi. Haren anaiarekin bai, izaten naiz...

Nola ikusten duzu, gaurtik, orduko gogo hura?

Nik esango nuke orain akomodatu egin garela. Denetik dago. Lehengo intentsitatearekin lan egiten duen jendea ere badago oraindik, baina askok nahiago du erraz bizi. Kultu- ran, motelaldia dago. Gazteek ez ezik, nagusitxoago dire- nek ere euren ardurak dauzkate, seme-alabak eta beste. Baina guk ere bageneuzkan horrelakoak. Hala ere, horren gaintik ere, beste kezka bat geneukan, orain ez dagoena. Orain jendea errazago bizi da. Dirurik ez zaio inori sobra- tuko, seguruenara; alde horretatik jendea nahiko estu dabil: lana egin, seme-alaben gero eta gastu handiagoak... Bestal- de, uste dut jende asko erosokerian bizi dela. Abertzaleak izango dira, bai, baina ez daude guk egin genuen esfortzua- ren tamainakorik egiteko prest. Egia esan, nik ez dut esfor- tzu kontsideratzen egindakoa. Pozik egin dut egin dudana, eta berriro uste dut egingo nukeela. Bizimoduak molde be- rriak hartu ditu. Jende asko, lanetik irten eta gimnasia, edo igerilekura joaten da... Guk ez geneuzkan bideak bila- tu ditu jendeak. Guk beste ardura batzuk geneuzkan: gure herriko arazoak, politika, euskara, kultura, artea, liburute- gia, erakusketak...

Ardura horietarik batzuk administrazio, erakunde, eskola, euskaltegi eta bestelakoen bitartez bideratuta daude...

Eta uste dugu egitekoak horien esku utzita nahikoa dela. «Kobratu egiten dute, asko gainera!», pentsatzen dugu, eta egin dezatela lan eurek.

Zer gertatu da euskararen erabilerarekin, Balendin?

Jaurlaritzak baditu euskara eta kultura laguntzeko departamenduak, jendea, dirua... baina ez dakit zer emaitza izango dugun. Inoiz, eskolara joan izan naiz, herriko jaiak zelan ziren aditzera emateko. Umeak zirikatzeke ere aprobetxatzen nuen: «Ikusten dut zuek euskaraz ederto dakizuela, baina kalean ikusten zaituztet eta erdaraz sumatzen zaituztet. Hori zergatik egiten duzue? Zer dela-eta?». Askok gurasoak erdaldunak daukate, euskaraz ez dakitenak. Badakit haiek etxean ez dutela euskaraz egingo. Ez dakienarekin ezin euskaraz berba egin, baina kalean, dakitenen artean, euskaraz ez egitea? Kostatuko da horri buelta ematea. Itxura, ezin dute asmatu zelan konpon litekeen hori.

Hori bera gertatzen da Durangoko azokarekin? Jende lamada bai, baina erdara asko, eta egunpasa eta molde berriko erromeria eguna. Zuk esana da, azokaren gainean: «Ni ez naiz inor ezer esateko, [Gerediagako] bazkide soila naiz, baina argi dago azoka topaleku bilakatu dela, urtean ikusten ez ditugunak han ikusten ditugu, eta batzuetan, familia osoak umeentzako orga eta guzti ikusten ditudanean, zalantzak izaten ditut. Argi dago jende asko joaten dela doan delako, baina ez daukate interes handirik. Hala izan behar da? Ez dakit».

«Jende asko egon da», esaten dute gero. Urte batzuetan, onar liteke. Baina uste dut gauzak hobetzeko probak egin behar badira, egin behar direla. Sarrera kobratzea izan liteke bat, nire iritziz. Senar-emazteak, orga esku batean; bestean, beste ume bat, korridorearen zati handi bat hartzen dutela. Joaten dira mostradorera, denak hantxe, begira, liburu apartatu guran —eta ondo dago—, baina... Ez dut batzarre-

tan ezer esateko aukerarik eduki, baina Gerediagak pentsatu beharko lukeela uste dut.

Uste dut zuk esana dela, lasaitasun eta patxada handiagoak nahiko zenituzkeela Durangoko azokan.

Bai. Dudarik gabe.

Liburuzale

Zaldibarko etxean eta Berrizen ditu liburuak. Zazpi bat mila. Etxeko langelan bistan dira bi mila liburu. Haiek inguraturik bizi da, gustura, eta gustuko lanean, herriaren historiari dagozkion askotariko alderdiak lantzen eta sakontzen.

Liburuz hornituriko bulegoaren alderdi batean, Sabino Aranaren argazkia, orain artean izan diren lehendakari guztienak, eta etxekoenak. Berrizko fabrika ditu etxean ez dituen mila-kita liburuak: bost bat mila liburu. Bestalde, museoa ere badu han, baserritarrek erabili ohi zituzten lanabesak, pilotarien erremintak, historia duen ikurrina eta beste...

Liburuzalea zaitugu...

Bai, gazte-gaztetatik.

Gurasoen dendan egunkariak irakurtzen zenituen garaitik?

Baliteke. Lehenengo, egunkariak irakurri nituen eta, gero, hemezortzi-hemeretzi urterekin, klasikoak. Hemen ditut orduan irakurri nituenak: Milton-en *El paraíso perdido*, Shakespeareren *Tragedias*, Platonen *Diálogos*, *Fausto* Goethere-na, Homeroren *Ilíada*... eta musikaren gaineko asko. Hemezortzi bat urte nituela hasi eta soldadutzara bitartean irakurri nituen. Soldadutza ere ondo aprobetxatu nuen nik. Apur bat ingelesa ikasi, bi ekintzako antzerki bat euskaraz idatzi...

Antzerki lana idatzi zenuen euskaraz?

Bai. Gipuzkeraz idazteko ohitura hartu nuen Bitor Gari-taonandiaren lanak irakurriz. Haren jarraitzaile legez jardun nuen.

Ez nuen zure antzerki lanaren berririk batere...

Garbiñe zuen izena. Bi ekintzako obra, gipuzkeraz idatzia... Ez nuen argitaratu, baina prest neukan antzezteko. Pertsonaiak ere izendatuta neuzkan, zeinek zein jokatu, baina ez nuen gauzatu.

Zergatik ez?

Lanpetuta ibiliko nintzen garai hartan! Badakizu, pentsatutako dena ezin izaten da egin!

William A. Douglass antropologoak behin esana datorkit gogorra: «Erakutsidazu liburutegia eta esango dizut nor zaren». Zer den zure etxeko liburutegian jakin gura nuke... Ikusten ditut liburukote batzuk, bai, Auñamendi, Harluxet eta Lur entziklopediak, Orotariko Euskal Hiztegia, Hermes bilduma...

Nire liburutegiak, gehiena, euskal gaiko liburua dauka. Hori, batetik. Bestetik, klasikoak: euskal klasikoak, klasiko unibertsalak, musikagileak, operagileak, sinfoniagileak... Artea, etnografia... Denetarik. Niri dena gustatzen zait. Gauza asko gustatzen zaizkit niri... Hor gozatzen dut. Ez naiz ibiltzen «halako egunetan, klasikoak. Bestelako haue-tan, musikariak». Ez, datorren eran hartzen dut liburu bat, edo beste bat, eta irakurtzen dut.

Zure idazlanetan historia gaiak landu dituzu, batik bat.

Ume-umetatik neukan zaletasuna. Historia eta geografia. Horixe izan zen nire ikasgairik gogokoena. Ume-umetatik izan ere. Ez dakit nondik etor litekeen zaletasuna. Baliteke gure aitari zor izatea. Gure aitak sei urte egin zituen Ameriketara, AEBetara. Hura handik etorri zenean ni artean jaio gabea nintzen. Mutiko nintzela, berriz, hango kontuak galde-tzen genizkion, zer egiten zuen eta bat eta beste. Berak, zer estatutan egon zen esaten zigun, zelan batean egon zen lehenengo eta gero beste batera pasatu zen, eta azkenean Idahon egon zena. Horrela, kontatzen. Esaten zuen, beraren anaia bat soldadutzara joategatik joan zela bera Ameriketara. Itxura,

orduan «kuotako soldaduak» zeuden, eta modu hartan soldadu joan behar zuen anaiari ordaintzen joan zen gure aita Ameriketara. Sei urte han egin eta heldu zenean guardia zibilak zain zeuzkan etxean, soldadutzara eroateko. Uste dut hogeita hiru urterekin etorri zela, eta etorri eta bertan egunean Salamancara soldadu eroan zuten. Hiru urte egin zituen. Aurretik armagin ikasita zegoenez, soldadutzatik etorri eta armagin jarraitu zuen. Gero, amarekin ezkondu, denda erosi eta gainerrakoak. Ez dakit aitik kontatzen zituenetik etorri zitzaidan zaletasuna, baina kontua da historia eta geografia izan direla mutikotatik nire ikasgai gogokoenak. Eta begira, hor nabil, aztertzen, idazten eta publikatzen. [*Herriko Kondaira Koadernoak*» bildumako ale bat du mahaiian, bere aurrean. Bildumako 26. zenbakia da, azalean ageri duenez. Lehen froga itxura du, azken bertsioa argitaratu aurrekoa.] Oraintxe egiten ari naizen ikerketan, esaterako, dorretxea eta inguruko etxeak aztertzen ari naiz. Bertan, bi leinuren historia dakart. Batetik, Garitaonandia leinua. 1520raino heldu naiz. Zortzi belaunaldi osatu ditut. Zortzigarren belaunean leinua agortu egiten da. Gizonezkorik ez leinuari segida emateko, eta kito. Emakumezkoa zen maiorazkoa, Garitaonandia abizena zuena, Zabala batekin ezkondu zena. Bigarren adar horretatik, bost belaunaldi gehiago ere azertu ditut: guztira hamahiru belaunaldi, familia horretakoak. Abadeak, mojak, alkateak, juezak... denetarik agertzen da hor.

Hala liburu txikiak nola handiak, bilduma osoak eta ale solteak dituzu zure langela eta liburutegian. Ondoan behar dituzu liburuak, inondik ere.

Bai, bai... Liburuak, eta loreak.

Loreak?

Lorzalea naiz.

“

Historia eta geografia izan dira mutikotatik nire ikasgai gogokoenak

”

Ohitura zaharrak, dantzak, antzinako jantziak... Etnografia lan handia egin duzu. Mundu baten galera erakusten dute zure idazlanek...

Pasatu den mundu bat, ezta? Aldakuntza itzela gertatu da urte gutxian... Laurogeita lau urte egin berri nago eta gogoan dauzkat urte horiek denak. Gehienak, behintzat. Eta aldatu ere zelan aldatu den mundua! Ama laurogeita hamabost urte eginda hil zen. Aita, berrogeita laurekin. Amak kontatzen zituenak entzun eta konturatu nintzen zelako aldakuntzak ikusi zituen. Orain, berriz, neu pentsatzen hasten naiz eta horixe esaten dut, alegia, neuk ere zenbat aldakuntza ikusi ditudan! Amaren aitak, aitaita Domingok, esaten ei zuen, urpekoa asmatu zutela-eta, gustatuko litzaiokeela ikustea. Intereza zuen, nonbait. Bada, esaten ei zuen: «Bai, hori gauza handia dok, baina airekorik ez juek asmatuko!».

Kar, kar, kar...

Amak kontatuta, hori. Eta guk ere, zelako aldakuntzak ikusi ditugun! Bai ohituretan ere, jakina! Gure ume denboran, gazte denboran, etxeetan ez zegoen irratirik ez bestelakorik eta, orduan, berba asko egiten zen. Afalostean, egunero, kontua kontatu, bromak egin eta horrelakoak: gurasoekin berba! Gurasoen sentimenduak eta ibiltzen zituzten ardurak ikusten genituen. Gaur egunean, alde batetik presaka bizi da jendea; beste alde batetik, hor da telebista... Ikasi eta ikusi, bai, baina etxekoekin harremana, ez. Eta horrela, gizartea aldatuko da. Badoa aldatuz. Badakigu izugarritzko aldakuntzak izango direla, baina zein arlotan eta zein mailatan... Hori ezin liteke asmatu. Herenegun, gure ilobari esan nion. «Zer, jakin dituzu kurtsoko notak?». Berak, gehienak baietz baina bi edo hiru jakitea geratzen zaiola oraindik. IVEF ikasten ari da eta, nik: «Eta horiek jakitera noiz zoaz Gasteizera?». «Aitaita, horiek Internetetik jakiten ditut!». «A, banekien, banekien!».

Nola ikusten duzu zure umetako Euskal Herria eta oraingoa, tradizioari dagokionez?

Gaur gehiago daki gazteak tradizioari buruz. Hein batean, ikasketak egiteko aukerak eduki ditu, eta bitartekoak ere bai. Baina sentimenduari dagokionez, ez dakit. Guk euskara, euskal zaletasuna, aberria... sentitzen genuen moduan... Gazteak gauza asko dauzka, egiteko. Nik uste dut konpromisorik ez hartzeko joera duela gaur eguneko gazteak. Asmorik ere ez. Ez dute loturarik nahi.

«Sagarrak daude ustelak / mikaztu dira upelak / lehengo aldera orain gara gu / abertzale txit epelak». Horra Joseba Sarrionandiaren kopia. Horrela ote da, Balendin. Lehengo aldean, abertzale epelak oraingoak?

Bai, dudarik barik. Abertzale epelak. Bai, bai, bai... Sutsua-goak ginela esango nuke. Benetan maite genituen gure ohi-turak eta gure gauzak. Oraingoak baino zintzoagoak izan ginen politikan, kulturari eta bestelakoetan. Gaur egun, gazteak... Kontatuko dizut. Lehengo batean, arratsaldean, andrea eta biok pasieran, eta neskato bi. Pozik zetozen eta «Zer, gaur ez daukazue eskolarik, ala?». «Ez, orain oporretan gaude». «Notak zelan?». «Ondo, ondo». Horrelako kontuak. Eta gero: «Pentsatu dut erdaraz berbetan ibili zarete-la». Eta, «Bai...», irribarre txiki bat eginez, haiek. «Baina zuek badakizue euskaraz». «Bai, jakingo ez dugu, ba!». «Egizue gehitxoago. Ez dakizue ze polita den. Eta, gainera, entzun dut egin dituzuen hitz gutxiak eta oso polito egiten du-zue». Poza hartu zuten, baina gero, alde egin zutenean, ez jakin, ezta? Guk euskaltasuna barrutik sentitzen genuen. Lehen, nire ume denboran, erdaraz ez genekien... Nik apur bat bai, etxera Bilbotik-eta etortzen ziren saltzaileak erdal-dunak zirelako. Bergaratik-eta etortzen zirenak, berriz, euskaldunak ziren. Beti eduki nuen aukera hori, berbetan eta harremanetan aberasteko... Saltzaileetako bat Karlos zen. Urtean bi edo hiru bider etortzen zen, kutxa handiak zekar-tzan, gauzak erakusten. Aurretik postal bat bidaltzen zuten: «Karlos joango da, halako egunetan, goizeko zortzi eta er-dietako trenean. Har ezazu, faborez». Goiz guztian han iza-

ten genuen, bata erakutsi, bestea erakutsi, eskariak egin... Gurasoak ere saiaturen zitzaizkigun: «Bihar Karlos dator. Ea zelan agurtzen duzuen!... Ea, esan zuk, Balen: ‘¡Hola, Carlos! ¿Cómo está usted?’ ‘Muy bien, gracias. ¿Y tú?’». Akabo! Hor amaitzen zen gure erdara. Besterik ez. Berba gehiago esaten bazuen...

Noiz sartu da gaztelaniaren sitsa Zaldibar bihotzean?

Eskolan ez zen euskararik egiten. Eskola erdaraz ikasten zen. Erdaraz ziren liburuak eta denak. Adibidez, geografia eta historia zalea ni —esan dizut—, eta : «A ver, Valentín, la lección 33: América del Sur» (Ea, Balendin, 33. ikasgaia: Hego Amerika). Eta han esaten nuen nik, erretolika! «Muy bien» (Oso ondo). Bai, esaten nuen, baina zer esaten nuen jakin barik. Ikasgaia buruz ikasita! Hego Amerikan zenbat nazio ziren, zeintzuk ziren, errekarik handienak eta bat eta beste. Horrela.

Eskola gaztelaniaz jaso arren, euskaraz segitu zenuten lagunartean, jolasean, etxean... Noiz jabetu zen gaztelania euskararen eremuez Zaldibarren? Noizdanik izan duzu neskatoei «Egizue euskaraz» esan —ia erregutu— beharra?

Gerra ostean. Gerra ostean euskara galarazita egon zen, badakizu. Gainera, atentzioa deitzen zizuten. «¡A ver si hablas en castellano!» (Ea gaztelaniaz hitz egiten duzun!). Batzuetan, «en cristiano». Laster, 50eko hamarkadan, kanpoko jendea hasi zen sartzen. Hemen tailerrak zeuden eta lanera etorri ziren. Denbora hartan etorritako batzuek euskaraz ikasi zuten. Orduko lagun bat daukat gaur egun Bartzelonan bizi dena. Santandretetik etorritakoen umea zen: Migel Corral San Emeterio. Alfan egiten zuen behar, Eibarren. Alfan bertan egin zuen prestakuntza eta Bartzelonara joan zen bizi izatera, makinak konpontzen, saltzen, erabiltzen erakusten...

“
Denbora hartan,
kanpotik etorritako
umeez euskara egi-
ten ikasi zuten

”

Han bizi da, eta lehen berba egiten zuen modu-moduan, berdin, egiten du orain euskara. Oso ondo, trabatu eta geldiunerik-eta barik... Horrekin esan gura dut denbora hartan, kanpotik etorritako umeek, gehienek ikasi zutela euskara egiten. Baina, gero, 60ko hamarkadan, enpresak gehitu ziren, kanpo jendea ere gehiago etorri zen eta, jakina, euskara kalean entzun ere ez.

... Arantzazuko batzarrean izan zinen 1968an...

Bai. Gerediagako lehendakari nintzen ni orduan. Gordeta daukat orduko «familia argazkia».

Hantxe ikusi zaitut zu...

Lizundia eta biok joan ginen. Ni presidente eta Lizundia idazkari. Harremanak genituen Rikardo Arregirekin eta beste askorekin... Kongresu horren aurretik, Juan San Martin, eta Imanol... Zelan zen hura... Eibarkoa...

Laspiur.

Imanol Laspiur! Arantzazukoa baino lehen, batzar bat egin genuen Ermuan, Gerediagak antolatuta —*Jakin*-en dago jasota (1968, 31-32 zenbakia)—, euskara batuari buruz. Badiotsut, kongresu aurretik egin genuen, euskara batuaren premia aztertzeko. Lehenengoetan, pena ematen zidan batuak, baina laster konturatu nintzen haren premia geneukala. Iparraldera sarri joaten nintzen, eta ezin ulertu! Zuberoan, batez ere, tutik ere ez! Behin, joan nintzen pastoralala ikustera, hartu nuen liburuxka eta hari esker ondo jarraitu nuen. Orduan konturatu nintzen euskara batuak, urte gutxian, zelako bentajak zituen. Lehenago, Euskal Herriko beste jende batzuekin ezin genuen elkar ulertu. Gaur egunean, bai. Tira, gaur egunean ere, bizkor egiten badute, frantses doinua gogor sartzen badute, gehiago kostatzen zaigu, baina ulertu egiten da. «Hau premiazkoa da!», esan nuen Iparraldera hasi nintzenean. Baina euskara batua ikasi arren, euskalkiak jarraitzea ere komeni zela iruditu zitzaidan. Eta hor ere saltsa! Gerediagan eta leku guztietan, saltsa!

«Saltsa» diozunez, argi plazaratu ziren Arantzazuko gomendio eta norabideak. Larresororen izenean argitaratu ziren liburu biak —*Euskara batua zertan den*, batetik, eta *Sustrai bila*, bestetik—, gogoan hartzekoak izan ziren. Barruko eztabaidaren kronikarik ez dut irakurri nik.

Bergarako alkate taldearen historiaren antzera. Tira, orain dela urte bi liburu bat atera zen Bergarako taldeari buruzkoa. Irakurri nuen, eta balekoa. Baina pobrea iruditu zitzaidan. Liburu horrek ez ditu azaltzen han erabili genituen gaiak, azal-azaletik ez bada, behintzat. Dena dela, hor dago, konstantzia bat. Bada, Arantzazurekin, berdin. Barruko demak, hango aurpegi ilunak, haserreak... Nik ez dakit. Ez naiz filosofoa eta ez dakit horiek azaltzea komeniko litzatekeen, baina urteak joan dira, denok ere helduak gara, eta ondo izango litzateke zer gertatu zen adieraztea.

Ezagutu zenuen Josu Arenaza?

Bai. Ez daukat haren berririk. Denbora batean sarri egoten ginen elkarrekin. Nire anaia gazteagoa isilpeko lanak egiten zebilen eta hura gehiago egoten zen Josurekin...

Juan San Martinek zioen Josu-eta euskara batuaren kontrako paperak botatzen ibili zirela...

Oraintxe esanean... Ahaztuta eduki dut. Bai, bai... Nik pena hartu nuen Augustin Zubikarai eta beste batzuek —eta oraingo *Zer* aldizkarian ari direnek, Euskerazaleak elkarte-koek— bide hori hartu zutenean... Dena dela, denbora ere pasatu da ordutik hona eta uste dut hango haserreak-eta baretu direla. Tira, beti egongo da baten bat minduta oraindik; beti izaten da baten bat. [*Eskuera duen mahaiko egutegi ta-koari heldu dio*]. Begira hau, egutegia. Augustin Zubikaraik egiten zuen, BBKren laguntzaz. Bizkaiko diputazioak egiten du orain. Bi urtean-edo subentziorik ez zuten izan, euskararen araudiaren barruan ari ez zirelako, eta diru nahikorik ez zegoelako. Orain berriz argitaratzen da... Niri ere gonbita egin zidaten, orduko denboran, haiekin batera joateko. Nik,

ezetz: «Zuek gura duzuen moduan lan egiteko libre zarete baina ni beste era batera lanean hasita nago eta ez dut gura hor sartu. Zuengatik sentitzen dut baina ez». Augustin Zubikarai eta beste batzuk ziren han orduan.

Augustin Zubikarai-eta. Euskararen alde lan handia egindako jendea..

Lan handia, bai. Gizon garrantzitsua izan zen Augustin Zubikarai. Hark Ondarroa aldean-eta, etnografia aldetik, barrirei buruz-eta... zenbat liburu egin ote zituen! Eusko Jaur-laritzaren Bizkaiko kultur ordezkaria izan nintzenean han etortzen zitzaidan, liburuentzako diru-laguntza deialdia izaten zenean, eta beti ekartzen zizkidan bere liburuak. Lehenengo legealdian elkarrekin egon ginen Bizkaiko batzar nagusietan. Gaixorik egon zenean ere hainbat bisita egin nizkion... Eta maite ditut haren etxeokak, seme-alabak-eta. Jende ona. Zelako aita, halako seme-alabak!

Zer leku izan behar du euskarak gure herrian?

Orain arte, euskara eta gaztelania zen hemen. Denbora batean, frantsesa ere esaten genuen. Orain, ingelesa ere esaten dugu. Nik uste dut hurrengo belaunaldiak horiek laurak berdin-berdin egingo dituela; jende gazteak, eskolatuak, behintzat. Uste dut herri txikietan euskarak presentzia handiagoa izango duela. Bilbon gehiago kostatuko da. Hori izango litzateke ona, Bilbon euskara gehitzea. Bilbon orain baino gehiago egingo balitz, ez genituzke oraingo ardurak edukiko. Euskara geroan zer izango den ez ginateke ibiliko.

“

Bilbon euskara
gehiago egingo
balitz, ez genituzke
oraingo ardurak
edukiko

”

Immigrazioarekin batera, hainbat hizkuntza ere heldu dira gure parajera. Atzerriko hizkuntza sarriago entzuten da zenbait lekutan, euskara bera baino..

Parisen ere bai, Parisen ere hizkuntza gehiago entzuten dira, frantsesa bera baino. Herri handietan normala da hori.

Horri dragarik ipintzea alferrik izango da. Immigrazioak, gehiago ala gutxiago, kontrolatua edo ez kontrolatua, baina jarraituko du, dudarik gabe. Egia da hizkuntza txikiak, gu-reak legez, arrisku handiago izango duela beti, gutxitzeko edo galtzeko. Baina hori gure eskuetan dago. Erabiltzen badugu, ez da galduko. Eskoletan ikasiko dute, egin edo ez egin dago gorabehera. Hor formularen bat bilatu ahal bada... Nire iritzi- z, hor talde bat beharko litzateke —ez dakit zenbat lagune-koa—, baina arazo hori, bakarrik, aztertu eta erabakitzeko.

Erabileraz ari zara, noski.

Bai. Euskararen erabilera aztertu eta bultzatuko duen tal-
dea. Sail bat horrexetarako bakarrik. Eta beti gaiaren jarrai-
pena eginez: zelan doan, zein neurritan gehitzen den... bai-
na beste lanik hartuko ez duen saila, gero!

Etnografia

Etnografia lanean da 2000. urtean erretiroa hartu zuenetik. Oraindainsi arte, 25 ale ditu argitaratuak «Herriko Kondaira Koadernoak» izeneko bilduman, Zaldibarko historiaren gaine-
koak denak. Hona nola aurkeztu zuen Labayru Ikastegiko zu-
zendari Ander Manterolak Balendin Lasueneri lana, 18. koad-
ernoaren atarikoan: «Irakurleak esku artean dauan argital-
pen honegaz, Herriko Kondaira Koadernoak bilduma bere 18.
zenbakira heldu da. Orain arte argitaratutakoetan, 600 bat
orrialde guztira, Zaldibarreko monumentu, pertsona ospetsu,
familia, ofizio eta heziketa, kirol edo kultur erakundeen barri
emoten da zenbakiz zenbaki.

«Balendin Lasueneri, bildumaren sortzaile eta bilduma oso-
tzen daben koaderno guztien egileak, antxinako hainbat ar-
gazki berreskuratu ditu etxeetako album eta koadroetatik, ar-
gitalpen bakotxean aztertzen dituan gaiak ilustratuko. Zeregin
honetan meritu handiko beharra egin dau, argazki honek be-
netako agiri historiko bihurtuz; izan be, zehatz-mehatz identi-
fikatu ditu argazkiotan ageri diran leku eta pertsonak, kontu

handiz azaldu ditu argazkietako gertakari edo ekintzak, bai eta egun eta lekuaren barri zehatza be emon dau.

«Berba gitxitan esatearren, testu idatzia ilustrazino egokiz hornituta dakarskun koaderno honeetan, egileak argi eta garbi erakutsi eta aituarazoten dausku Durangaldeko lurralde edegian lekututako euskal udalerri honetako bizitza eta kultura [...]».

Idazle ere bazaitugu... 2000tik hona 25 lan argitaratu dituzu «Herriko Kondaira Koadernoak / Cuadernos de Historia local» bilduman. Lehenengo alearen aurkezpenean hauxe idatzi zenuen: «Zaldibarko Bainuetxeak izeneko ale honegaz emoten jako hasiera Elizate honetako bizilagunei era erraz batean herriko kondairari buruzko gaiak laburki azaltzeko egitasmoari. Hogeita zortzi bat orrialde inguruko Koadernoak izango dira, gai bakarrekoak, elebitara idatziak, euskaraz eta gaztelaniaz»...

Pozik nago koaderno sistema aukeratu nuelako. Kultur ordezkarietan ari nintzela erabaki nuen. Neure buruari esaten nion: «Hamabi urte daroat behar honetan, jubilatzerenoa... Zer egingo dut jubilatzen naizenean?». Eta besteak beste, banekien, gehiago barik, herriko historia idatziko nuela, jendeak jakin dezan nondik gatozen, nora goazen ikus dezagun. Esaten nuen: «Tomo bat edo bi eginez gero...». Baina beldur nintzen irakurtzeko zaletasun txikia daukagula ikusirik. «Zelan egin?». Eta bat-batean asmatu nuen: «Faszikuluetan egingo dut, sartu argazkiak, marrazkiak... errazago izango da horrela!». Nire gaztetako aldizkari bat akordatu zitzaidan: *La Estampa* zuen izena, txarto ez banago. Antzerkiari buruz, zinemari buruz... apur bat denetik ekartzen zuena. Paper merkean egindakoa zen, berdexka kolorekoa. Hark ere argazkiak zituen, asko... Eta hura gogoan, faszikulua sartu zitzaidan buruan. Baina *faszikulu* izena ez zitzaidan gustatzen jende artean erabiltzeko. Gehiago gustatzen zitzaidan «koaderno» berba, sinpatikoa goa egiten zitzaidan. Eta halaxe asmatu nuen izena: Herriko Kondaira Koadernoak. Eta hasi nintzenetik ez dut ezer ere

aldatu formatua. Lehenengo aleak erakutsi zidan bidetik jardun dut, berdin-berdin. Jendea ere pozik dago, eta hortxe jarraitzen dut. Lantzean behin nire marrazkiren bat sartzen dut, eta aurrera.

Deigarri zait zu bakarrik jardutea lan honetan. Laurogeita lau urte eta bakarrik, koadernoak idatzi eta idatzi... Neke behar du, ala?

Ezta pentsatu ere! Pozik ni!

Artxibo lan handia behar da zu egiten ari zaren lana egiteko...

Bai, sarri joaten naiz artxibategietara. Gehienbat, Deriokora. Lana zelan den. Etnografia lanetarako, Deriokoak asko laguntzen du. Elizbarrutiaren artxiboetan familia izenak, bataioak, ezkontzak eta heriotzak agertzen dira. Donostiakora ere joaten naiz. Bergarara ere bai, han ere artxibategi ona dago eta. Beste artxibategi mota bat, foru diputazioena... Elizbarrutietakoak Derion eta Donostian dauden legez, udalenak ere hor dira, eta derrigorrezkoak dira.

Zeu bakarrik joaten zara? Zelan moldatzen zara batera eta bestera joateko?

Bilbora trenez joaten naiz. Donostiako apaiztegira, autoz...

Ale bakoitzak babesle bana du. Enpresak dira batzuetan, Zaldibarko udala bestetuetan...

Udalak laguntzen duenean, 1.300 ale egiten ditugu. Udalari, dagokion alearen gaineko informazioa ematen diot: zein gai, honenbeste orrialde, honenbeste argazki... Egindako ikerketaren laburpena ere kontatzen dut udalari aurkezten diodan zera horretan. Gero, aurrekontua ere eranstean diot. Deitzen didate udaletxetik eta: «Balendin, konforme zure aurrekontuarekin. Gertatu alea gabonetarako». Inprentarekin edizio lana egiten dut, maketazioa eta gainerako denak, eta prest dagoenean, udaltzainek banatzen dute. Ostera, enpresek babesten dituzten aleak neuk banatzen ditut etxez etxe, bi iloben laguntzaz. Batak 24 urte ditu, besteak 19. Enpresen kasuan, 1.000 ale egiten ditugu.

Hiruron artean Herriko Kondaira Koadernoak banatzen duzue...

Bai. Eta lanpetuta dabiltzanean, neuk bakarrik ere bai. Lagunek bakarrik ikusten nautenean koadernoak banatzen, esaten didate: «Deitu, bada, geuk banatuko dizkizugu!». Nik, ezetz: «Trankil, emakumeak, niri ez zait eraztunik jausiko lan hau egiteagatik. Mila esker. Premia denean eskatuko dizuet laguntza. Bestela, egingo dut neuk!». Horrela.

Kulturari jarduna zaitugu. Politikan ere bai. Zer dugu euskaldunok premiazkoago, politika ala kultura?

Biak. Biak dira beharrezkoak. Nire iritziz, kategoria galtzen ari da politika. Bata bestearendako errespetu gutxi, edozer gauza esaten da... Horrek, nire ustez, esan gura du politikari dagokionean oraindik ere amantaletan gaudela. Demokrazia berba asko erabiltzen dugu, baina ekintzetan ez gara demokrata. Hasi berriak gara, eta nahiko lotsabakoak sarritan... Baina zure galderara itzuliz, behar, biak behar ditugu, politika eta kultura. Batez ere kultura, hala ere. Familia bateko kideak izan behar dute politikak eta kulturak, lotura larregi barik, bakoitza bere lekuan, baina bata bestearekin harremanetan. Eta, badiotsut, nire iritziz, nagusia kultura da, politikaren gainetik. Politika ere behar da, jakina. Herriaren gobernua da politika, eta horrek ere bere maila behar du, orain daukana baino goratxoagokoa, aberatsagoa.

“

Demokrazia berba asko erabiltzen dugu, baina ekintzetan ez gara demokrata, hasi berriak gara

”

Politikaz arestian esan duzun hori, kategoria galtzen ari dela, alegia. Ibarretxe lehendakariari berari horixe irakurri berri diot, kexa horixe. Askorik merezi ez duen arloa omen politika...

Ez nekien Ibarretxek horrelakorik esan zuenik... Esaten dute lehengoa beti hobea izan zela. Nik Agirre lehendakaria ezagutu nuen... eta maila handia nabari zitzaion gizon hari. Europaren sortzaileetako bat izan zen. Gazterik joan zitzaizgun hemendik... Nik ordu erdi egin nuen harekin eskuz es-

ku berbetan Parisen 1955ean, berak eskaini eta eman zizkidan liburuak ere irakurri nituen eta, horrela, haren bidea jarraitu nuen. Errepublikara garaian Justizia ministro izan zena ere oso maila handikoa izan zen... Lizarrakoa...

Manuel Irujo.

Bai, harekin ere egon nintzen. Agirrerekin egon eta hurrengo egunean egon nintzen Irujorekin. *Inglaterra y los Vascos* liburua eman zidan, berak sinatuta. Gizon handia hura ere. Gehiago ere ezagutu ditut, jakina. Bestalde, neuk ere bannuen senide bat Izquierda Republicana-n. Osaba. Solozabal. Gobernadore zibila izan zen Nafarroan eta Araban... Orduko gizonak —geroko Guimón eta—, maila handiko pertsonak ziren. Nahiz eta norberaren alderdikoak izan ez, nahiz eta haiekin bat ez etorri, maila zuten: edukazio eta tratua... Gu, izan ere, arrapalada batean etorri gara demokraziara, gerra zibil baten ostean, berrogei urtean makilakadak hartuta, eta uste dut horrek zerikusi handia daukala oraingo politikariaren jokoarekin. Esate baterako, lehengo batean, ez aspaldi, Espainiako Berrikuntza ministroak, Garmendiak, Euskal Herriari egin dion eskaintza: lehenengo mailako berrikuntza agentzia Euskal Herrian jartzeko prest ei dago, baina baldintza batekin, ez dezagula eska haren transferentzia. Zeinen buruan sartzen da, ordea, «eskaintza» hori? Ministro batek esana! Horrelako mailako politikariak asko dira, gure artean, eta denean. Horregatik esaten dut benetako politikaren hasierako mailan gaudela hemen. Bigarrenean, hirugarrenean heldu orduko, oraindik badaukagu zer ikasi.

Ederra litzateke uste izatea oraingo garaian hasierako maila hori egin dugula, eta ondoren datozenek bigarrena eta hirugarrena egingo dituztela. Mundu bat gero eta hobea egingo dutela, alegia. Hori entzuten dudanero, Piarres Xarritonek behin esan zidana datorkit gogora, hau da, ondoko belaunaldiek ez dutela aurrekoek egindako okerretatik ikasten, are gehiago, haiek beren bekatuak egin nahi izaten dituztela. Ezinezko da urratsik aurrera egitea...

Esango nuke Xarritonek arrazoi duela. Gurpil zoroa da mundua...

Politikari

Herriko alkate izana, Bizkaiko batzar nagusietako kide, Eusko Jaurlaritzaren kultur ordezkaria Bizkaian... EAJko kide da aspaldidanik, eta min du alderdiak izan zuen haustura historikoa. «Sinistu ezinda geratu ginen alderdiko denok. Hala uste dut nik. Hura gertatu zenean kultur ordezkari lanean ari nintzen, Bilbon, eta Garaikoetxea lehendakariaren argazkia, berak eskaini eta izenpetua nuen horman eskegita... Kendu ezinda egon nintzen haustura gertatu eta lehenengo egunetan. Jaurlaritzan kargudun izandako batek esan behar izan zidan: 'Hori kendu egin behar zenuke!'. Horrela kendu nuen. Min egin zidan hausturak. Zatitzekoa baino, batzekoa izan naiz ni. Zaldibarko batzokian ere zati bi egin ginen. Gutxiago ziren alde egin zutenak bertan geratu zirenak baino. Ni haiei ere joan nintzaian: 'Har dezagun patxada apur batekin. Ahalegindu gaitezen konpontzen, oraindino konpon liteke eta'. Baina ez. 'Nik hartuta daukat erabakia', esan zidan batek. Asko sufritu genuen. Batzuek, behintzat, asko sufritu genuen».

Zaldibarko alkate izan zinen 1976tik 83ra. Franco hil osteko garaian. Jakin nahiko nuke zerk bultzatu zintuen lan horietan sartzera...

Hara, bazen une bat... berezia. Nik ez neukan gogorik. Baneukan beste zereginik bestela ere. Dena dela, herriaren kalterako egoera iritzi nion orduko hari. Franco hilda zegoen, baina giroa bera zen. Sistemak, legeak eta osterantzekoak, berdintsuak. Udaletxean baziren bi teniente alkate, bata Pedro Garita, pilotari profesionala, eta bestea Estanis Garitaonandia. Hamaika lagun ziren udalbatzan —edo bederatzi, sasoi hartan, ez nago segururu—, eta joera bi zeuden; ez joera politikoak, pertsonalak baino. Aurrekonturik onartu ezinda zebiltzan, bi urtean. Alkatea gobernadore zibilari joan zi-

tzaion, salaketa eginez. Nonbait, bost lagun «disidente» gertatu ziren: traba egiten zuten, ezer ez zuten egiten uzten. Pertsona bat zen, batez ere, buru. Saltseroa, eta pertsona ona ere... Alkateak ahalmena zuen, zinegotziak hiru udalbatzarretara huts eginez gero, hura kargutik kentzeko. Gobernadoreari berri eman baino ez zuen egin behar zinegotzia kargugabetzeko. Bost disidente haiek hiru batzarretara ez omen ziren joan eta gobernadoreak kendu egin zituen. Horiek errekurtsioa sartu zuten, eta hor zebiltzan, itzuliko ote ziren, edo ez. Bitartean, aurrekonturik ez, udalbatzarrik ere ez zegoelako. Horretan, Franco hil eta lasterrera, dekretu bat onartu zen. Dekretuak gomendio bat egiten zuen, hamar urte zeramaten alkateei beren postua uzteko eskatzen zien, beste nor edo nori aukera emateko.

Horrela heldu zitzaizun gonbita...

Bai. Pedro Garita eta Jorge Artamendi zinegotziek egin zidaten gonbita. Haiek zera ikusi zuten, itxura, nigan: industri gizona, Koral Elkartearen zuzendaria, munduan ibilitakoa, zenbait elkartetako kide —Gerediagako presidente, besteak beste—, herriko jaiak ere geuk, koralak, antolatzen genituen udaletxeak emandako diruaz... Horrela. Gonbita jaso eta pentsatu nuen: «Herria horrela ez dago ondo, ez aurrekontu eta ez ezer. Egin ditzadan bi edo hiru urte...». Eta baietza eman nien. Alkatetzarako aurkeztu nintzen. Sasoi hartan udalbatzarrak erabakitzen zuen alkatea nor izendatu; zinegotziek beste inork ez zuen parte hartzen botazioan. Bi lagun aurkeztu ginen. Saltseroetako bat —teniente alkate zen Estanis Garitaonandia—, eta biok. Nagusitu egin nintzen, eta alkate izendatu ninduten. Gero, «maniobra» batzuk egin behar izan nituen.

«Maniobra» batzuk?

Bai. Gobernadoreak kargugabetu zituen zinegotziek errekurtsioa sartu zuten, esanez ez zituztela hiru batzar huts egin. Berez, deialdi bat bitan egin zutela eta, legearen ara-

bera, bitara ez zirela agertu. Nik arriskua ikusten nuen: «Hauek berriz itzultzen badira, akabo. Saltsa dago atzera ere». Eta Madrileran joan nintzen, Fragarekin hitz egitera. Nik ministroarekin eskatu nuen hitzordua, baina zuzendari orokorrarekin egon nintzen. Zertara nindoan esan nion, kargugabetutako haiek itzultzeko aukerarik ba ote zen jakiteko. Zuzendari hark, ezetz edo: «Aukera txiki bat, bai, baina aukera bat besterik ez». Ni ez nengoen lasai: «Hara, alkatetza hartuko dut, kargugabetutako horiek atzera ez itzultzeko baldintzapean. Bestela, oraintxe emango dizut dimisioa». Hori ere ez zuten nahi. Deitu zion ondoko bulegoan ari zen abokatu bati, beste bati ere egin zion kontsulta... Han zebilen mugimendua! «Baldintza horixe, eta kito. Nahi baduzue, bai, eta bestela, dimititu egingo dut». Beraien ere ez zuten asmatzen zer formula erabili errekursoak aurrera egiteko modurik ez edukitzeko. Neuk eman nien soluzioa: «Nahi izanez gero, erraza duzue: isiltasun administratiboa. Sar ezazue errekursoa kutxatila batean, giltza galtzen utzi, inork ez jakiteko moduan...». Horrelaxe izan nintzen alkate. Zazpi urte egin nituen. Bada, zortzi-hamargarren urtean edo, errekursoak irabazi egin zuen... Ordu-rako, erabakiak ez zuen batere indarririk, udal hauteskundeak ere eginda zeuden eta. Lehenengo hiru urteak era hartara aukeratuta egin nituen, eta ondoko laurak, ostera, hauteskundeak irabazita. Lehenengo agintaldi hartan, kargugabetutako bost haien ordeztu beste hainbat neure konfiantzazkoak izendatzeko ahalmena neukan, legez. Halaxe egin nuen, neure sokako bost lagun hartu nituen, eta *formidable* egin genuen lana.

Alkatetzarako gonbita egin zizutenean gogoan zenuen Zaldibarko desgobernua. Dena dela, zeintzuk izan ziren zure alkate asmoak? Nolako herria gura zenuen?

Orduko denboretan defizit handiak zeuden. Kaleak, hirigintza arauak, azpiegitura planak... Lehenengo, errazena egin nuen: kale izenak aldatu. «18 de julio» eta horietakoak,

denak kendu. Uste dut «Elizondo» eta «Aldatza» kale izenak izan ezik, beste denak geroko batean asmatutakoak zirela. Horiek kendu eta berriak ipini nituen. Batari, «Euskal Herria», besteari «Autonomia», eta gainerakoei, autobidea egikeran galdu ziren baserrien izenak ipini genizkien: Azkorrara, Bekoetxe... Udaletxean, bestalde, aurrekontua orekatu behar da: sarreren zerrenda, batetik —hau da, bilduko den dirua—, eta gastuak, bestetik: gastu finakoak, langileenak batik bat. Lehenengoari bigarrena kendu eta izango duzu proiektuetan gasta zenezakeen dirua. Denbora hartan hiru milioiko aurrekontua ei zen, eta lehenengo urtean bertan seira igo nuen, zergak eta gainerako prezioak zuzenduta. Horrela hasi ginen.

Kale izenak aldatzea, zure lehenengo egitekoa.

Eta lehenengo-lehenengo obra, berriz, «saltsero» haiek udalean zeudela gertatu zuten proiektu bat. Errepide nagusiaren azpian, zubipeko pasabidea egitea. Hainbat istripu gertatu izan ziren kaminoa gurutzarera eta proiektua egin da zegoen. Aurkitu nuen, atera nuen gordeta zegoen lekutik, aurrekontua ere zehaztu —milioi bat pezetakoa, orduan—, eta harexekin hasi nintzen. Herri lanetako departamendura joan, han ingeniari batzuekin ezaupidea egin eta: «Hauxe gura nuke egin. Proiektua gertu daukagu, lehen udalak onartuta; lurrak ere jabeek zubipeko hauxe egiteko eskainita...». Ingeniari haiek lagundu zidaten eta, obra amaitukeran bateko Urkixo kondea eta besteko diputatua ekarri nituen eta egin genuen inaugurazioa. Afaria egin, diskurtso eta guzti eta aurrera. Horrela egin genuen lehenengo obra hura. Milioi bateko aurrekontua neuk abalatu nuen. Kreditu bat aterata. Bi urtean amortizatu genuen.

Alkate izan zinen eta, lehenengo egiteko nagusia, obra.

Lehenengo, ikusi egin behar da zeren premia dagoen. Obrak ez dira beti etxeak egitea. Errekari bidea eman behar zaio, zubiak berriztatu, uriolak direnean izaten diren kalteak

galarazteko neurriak hartu... Horiek denak egin genituen. Horiek ere obrak dira...

Askotariko obrak gorabehera, zergatik ez, adibidez, liburu zale-tasunaren aldeko kanpaina, gurasoen eskola edo kultur kutsuko ekimenen bat, zeu giro horretakoa izaki? Zergatik dira beti lehenengo obrak?

Zuk esan dituzun kultur gauza horiek denak egin genituen. Gerediagan nengoela, diputazioaren laguntzarekin, udal liburutegia egin genuen. Ez Zaldibarren bakarrik, baita Otxandion ere, esaterako. Alkate sartu aurretik eginda utzi nuen liburutegia. Eskolak ere egin genituen... Bazegoen premia. Gasteiza joan nintzen, Jaurlaritzara. Inaxio Oliveri zegoen sailburuorde. Harengana joan nintzen, alkate nintzela. Aurretik ezagutzen nuen, ez dakit zertatik baina. Joan nintzen eta esan nion: «Aurreko legealdian ere egitekoak zineten Zaldibarko eskola, eta oraindino eskaka gaude». Era-kutsi nion dokumentazioa eta plana. «Inaxio, ni ez noa hemendik zure baietza hartu arte. Ez dut hemendik alde egingo!», esan nion. Bada, tranpatxoa egin zuen. Donostian, Amaran eskola egiteko proiektua zeukan, baina asmoa agertu barik oraindino. Haren hurrengoa, Zaldibarkoa. «Inaxio, mesedez!», nik, eta berak: «Gero ez inori esan zer erabili dugun hemen». «Ez, ez, emazteari ere ez diot esango, eta udaletxean ere ez dut esango!». Halaxe. Amarakoa hurrengo urterako utzi zuten eta gurea egin zuten urte hartan. Bi solairuko egoitzan, lau bat gela behean eta beste lau goian egin genituen. Eskola ederra, eta martxa!

Gaur egun zelan ikusten duzu Zaldibarko udalaren jarduna?

Zuk esan duzuna, apur bat. Edo apur bat baino gehiago... Zementu larregi! Berba hori lehenengoz Benidormen [Alacant, Espainia] esan nuen. Joan gara emaztea eta biok eta hango etxe eta hango zementua! Orduantxe esan nuen: «Zementu larregi ikusten dut hemen!». Horrelako berbaren bat esan nuen... Beti kontu eduki nuen hori, eta ez horrela pen-

tsatu dudalako beti, bakarrik horregatik ez, ahal ere izan behar da. Gainera, etxeak-eta ez ditu udalak egiten; hark baimenak eman besterik ez du egiten, eskatzen duenari, eta baldintza jakin batzuen azpian... Neurriak, kaleen zabalerak, altuerak, zenbat metro kubiko bolumenekoak eta horiek. Nik hori beti zaindu nuen.

“

Zementu larregi ikusten dut. Herriak hazi behar du, baina gehiegikeria gabe

”

«Hazi bai, baina tamainan». Herriek hazi behar dute, baina gehiegikeria gabe. Politika horri jarraitu nion. Orain, berriz, alderantziz egiten dute: etxea eta etxea! Eta sentsibiltate txikia kultur gaietan. Eta ez da Zaldibarren kasua bakarrik. Afan hori da, biztanle gehiago eta hau eta hura. Ni alkate egon nintzenean, sekula eduki duen biztanle gehien eduki zituen Zaldibarrek: 3.313. Harrezkero, gutxiago. Gaur egun ez dira 3.000. Eta, hala ere, begira zenbat etxe egin den! Zer arraio, nola da hau! Lehen

ere ez zuen inork kalean lorik egiten, ni alkate nintzela. Zeuden etxeetan moldatzen ziren. Urtean sei bizitzako etxe bat-edo egiten zen. Eta egiten zenean, gauza handia zen! Oraintxe bizi garen etxe hau amaitzen zegoela sartu nintzen ni alkate. Gogoratzen naiz, hiru edo lau ezkonberri: «Etxea ordainduta daukagu, eta zuek ez duzue bizigarritasun baimena ematen!». Esan nien: «Bai, konprenitzen dut, baina ez dut baimen hori emango, harik eta etxearen bueltako kaleak, espaloiak-eta, amaitu arte». «Mesedez!». «Hara, baimena ematen badut, bi hilabete baino lehenago etorriko zarete zuek etxearen buelta amaitu barik dagoela esanez». Eta hala egin zen: amaitu, eta baimena. Etxearen promotoreei ere esan behar izan nien: «Epe bat jarriko dizuet, eta berba eman behar didazue obra egingo duzuela: etxeak amaituta daude, baina etxe ingurua ez. Ez duzue kobratuko hori egiten ez duzuen bitartean». Handik bi edo hiru hilabetera, etxe ingurua amaituta zegoenean, baimena eman nuen. Hiru-lau familiarekin haserretu nintzen —ni ez eurekin, ez neukan zertan haserretu—, baina arrazoi haiek emanda.

Alkate izatea, hortaz, lagunak egiteko baino, haserreak izateko hobe da...

Ez, ez... Astean bi egunetan, goiz osoa, hamarretatik ordu batera, herriko jendea hartzeko neukan. Jendeak txanda eskatu eta etortzen zen bere *kuitak* konfesatzera. Denetatik entzuten nuen, mota guztietako kontsultak, pentsatuko duzunez...

Bestelako *kuitak* izan ziren Bergarako alkate mugimenduan...

Bai, oso diferenteak...

Zelan sartu zinen mugimendu hartan?

Arrasateko alkateak, Altunak, deitu zidan behin, zaborrei buruz berba egiteko. Zelan moldatzen ginen eta informatzeko. Horrelako kontuak ziren. Nire lehenengo alkatetza denboran izan zen hori eta uste dut hortixe etorri zela gero niri Bergarako horretara deitzea. Aditzera eman zidan zer plan zegoen Bergaran batzeko, foruak kendu zituztela ehun urte betetzen zirenean, uztailearen 21ean. Bergarara deitu zidaten beste batzar batera eta han batu ginen Elkoro, Imanol Murua... Eguna zelan egin ere pentsatuta zeukaten: kontzentrazioa, meza nagusia, kalejira ikurrina eta pankartak hartuta... Meza nagusiaz ondo akordatzen naiz, ni musikazalea naizelako eta Bergarako korduak kantatu zuelako bertan... Egun haren inguruan osatu zen alkate taldea.

Taldeko batzar txikiko kide zinen...

Begarako Jose Luis Elkoro, Arrasateko Altuna, Zarauzko Imanol Murua, Oiartzungo alkatea, Legazpiko ordezkaria, besteren bat, eta ni, Bizkaitik. Baina ez nintzen Bizkaiko bakarra mugimenduan: Dima, Zeberio, Ondarroa eta beste hainbat sartu ziren han. Batzar txikia, ordea, arin ibiltzeagatik egiten genuen. Presaka bildu behar bagenuen zerbait eztabaidatzeko, telefonoz deitu eta biltzen ginen. Bergarako batzar hura ez ezik, Bilbon ere egin genuen manifestazioa, Casillan amaitu genuena.

Orduan egunero zen manifestazioa bazterretan...

Ez dakit zein zen motiboa... Hauteskundeak, udal hauteskundeak eskatzen genituen! Batzar txikian asmatu genuen hori ere. Ez dakit non hasi ginen, baina Casillan amaitu genuen, behintzat. Eta hitzaldia gertatu zidaten, euskara batuan. Nik, berba batzuk aldatu egingo nituela esan nien, «jendeak hobeto uler dezan». Altunak esan zidan: «Gero, amaieran, 'Gora Euskadi Askatuta!' indarrez esan behar duzu!». Hori egin denak egin genituen. Manifestazio hura egiteko baimena behar genuen, Bizkaiko gobernadorearena, eta harengana joan ginen Jose Luis [Elkoro], Altuna eta hirurok. Emango zigula baimena eta zenbait gomendio eman zizkigun, manifestazioa zuzentzeko. Honetaz eta hartaz ari ginen eta, momentu batean, nik: «Horrelako neurriak hartzea erabakitzen baduzue, gu pase foralaz baliatuko gara». «Pase forala? Horrelakorik ezin duzue egin», gobernadoreak. Han ibili ginen gobernadore eta biok, atzera eta aurrera. Handik irteeran, Jose Luisek eta Altunak: «Zer ibili duk hor, pase forala gora eta pase forala behera. Zer da hori?». «Obeditu bai, bete ez», gaztetan irakurrita neukan, eta gogoan hartu ere bai...

Zergatik ez zuen aurrerago egin alkate mugimendu hark? Zergatik ez zuen iraun?

Saltsak etorri ziren! Nire buruko ordenagailu zaharrean baztertuta neukan gai hori, baina eragin beharko nioke! Akordatzen naiz Martin Villak ere gonbita egin zigula Gasteizen, merezimendu sariren bat-edo zen aitzakia, baina kondizioen batzuk ere bazituela uste dut, eta ez ginen joan, apropos. Batzar txikian ez joatea erabaki genuen... Ez naiz gogoratzen, baina polita izango litzateke mugimenduaren historia berreskuratzea. Eta esaten dizut, baztertuta eduki dut nire buruan. Bestalde, aspalditxoan ez naiz egon Jose Luisekin. Pasa den Durangoko azokan ez nuen ikusi. Aurrerakoan, bai...

Hura itzali zen, Zaldibarko alkate izan zinen 1983 arte. Batzar nagusietako kide ere izan zinen garai hartan...

Alkatetzako bigarren agintaldia hauteskondeak irabazita egin nuen. «Legealdi bat behintzat egin behar dut!», neure buruari esanda joan nintzen. Alkatetzarako eta Gernikako batzarretarako aurkeztu nintzen eta bietarako irten nuen. Eta ez dut damurik.

Bizkaiko batzar nagusietako kide zinen Espainiako erregeak bisita egin zuenean. HBko parlamentariak *Eusko gudariak* kanta-tu ziotenean, alegia.

Bai, han nintzen. Batzar nagusietan egin nuen lehenengo legealdian izan zen... Han nintzen bai. Are okerrago, batzar nagusiaren ordezkari legez, Espainiako errege-erreginekin egin zen bazkarira joan behar izan nuen, Axpen. Atxondon izan zenez, Durangaldeko batzarkideari egokitu zitzaion joatea, niri.... Geroko batean, bertoko ugazabak esan zuena ere gogoan daukat: «Isiltasuna entzun ere egiten zen baserri-jatetxean».

Axpeko jatetxean isiltasuna, Gernikako batzar etxean kantu eta zalaparta.

Erregea zuri-zuri. Erregina ere bai. Denok ginen urduri han. «Zer pasatu behar du hemen?»... Horrelakorik egiten ez zen garaian egin zen, eta istilu handia izan zen. Gaur egun ez genion batere inportantziarik emango. Baina, orduan, non eta Gernikako batzar etxean, Espainiako errege-erreginak han zeudela... Gauza asko ikustea tokatu zait, bai.

Ondoren, Eusko Jaurlaritzaren Bizkaiko kultur ordezkartzara igaro zinen. Hantxe egin zenuen lan 1994 arte, erretiroan sartu arte...

Hiru legealdi egin nituen han. Alkatetza utzi nuen urtean, batzar nagusietarako hautatu ninduten, Gernikarako. «Erraz egiteko moduko lana, gustatzen zaidana... Jarraituko dut», esan nion neure buruari. 1983ko martxoan Zaldibarko alkatetza utzi eta, uztailean, hilabete bi edo hirura, deia Gasteiztik. Jose Mari Velez de Mendizabal zen, kultura sailburorde orduan. Lehendakari, Garaikoetxea zen. Ez nuen Jose

Mari ezagutzen. «Zelan alkatetza utzita?», eta «Apur bat la-saitxoago». «Gonbita daukat zuretzat. Ea nire eskaintza onar-tzen duzun... Bizkaiko kultur ordezkaria izatea». Nik mo-mentu hartan ez nuen karguaren dimentsiorik ikusten. In-formazio eta Turismo bulegoan zen, baina ni inozoa, ez zi-tzaidan iruditzen bulego hark Jaurlaritzaren kultur orde-zkaritza izan behar zuenik. Joan nintzen eta «Ene, baina he-men egonda nago ni makina bat bider!». Izan ere, Geredia-gako-eta, Koral Elkarteko-eta... baimenak ateratzera joan behar izaten zen Francoren denboran. Jose Mariri esan nion: «Ez neukan horrelako asmorik. Ez dago ni baino pertsona zeragorik lan horretarako?». «Hori beste gauza bat da. Zuk esadazu ahalik eta bizkorren». «Noizko behar duzu erantzuna?». «Gaur hobe, bihar baino!», Jose Marik. «Etxean esan behar dut!». Ustekabean harrapatu ninduen deiak.

Onartu zenuen.

Bai. Galdetu nion Jose Mariri: «Eta, bulegoren bat-edo izango dut, ezta?». «Bai, bai...». «Eta zenbat langile?». «Ehun eta hogeig lagun inguru!». Madriletik transferitutako langileak ziren. Sekzio femininokoak-eta ziren tartean, eta bateko eta besteko gazterriakoak... Izan ere, han kultura, turismo, gazte-ria, gizarte ekintza... denetarik zen han. Mazarredo, Egaña eta Ibañez de Bilbao kaleetan zeuden bulegoak. Langile haiek han izan ziren hilabete batzuetan. Gero, transferen-tziak egin ziren Jaurlaritzatik Diputaziora eta ni, azkenerako, berrogei-berrogeita hamarren bat langilerekin geratu nin-tzen.

Informazio eta Turismo bulegoak bazituen artxiboak...

Hori beste historia bat da, eta uste dut badakidala nondik datorren galdera... Gure bulegoak hainbat diru-laguntza deialdi egiten zituen, auzolantegiak, GKEak... Erregistroa ere bagenuen, liburu eta argitalpenei lege gordailua emateko... Bada, *Jakin*-eko burua, Joan Mari Torrealdei, etorri zitzaidan behin, ea erregistroak ikus zitzakeen. «Bai, gizona», nik.

Euskal kultura eta literaturaren zentsurari buruzko lan bat egin behar zuela-eta egun bitan edo hirutan etorri zen. Edozeini ezin zaio erregistro libururik erakutsi, baina hura eza-guna zen, eta lana ari zen egiten. Azkeneko egunean esan zidan: «Gehiago ez daukazu, liburu hauek besterik ez? Nik pentsatzen dut hemen falta direla». «A, bai? Ideiarik ere ez daukat», nik. Orduan ez nuen jakin, hura ez zelako erraz kontrolatzen. Baina gero, pentsatu nuen eta Joan Marik arrazoi izango zuela erabaki nuen. Neuk ere, alkate egon nintzen denboran, gauza batzuk hartu, poltsa batean sartu eta denak erre nituen zapatu batean. «Hauek daudenik ere ez duk komeni inork jakin dezan». Gero, pentsatu ere egin izan nuen, «Ea baten bat etortzen zaidan niri honen gainean-edo galde-tzen». Baina inor ez zen sekula agertu. Horregatik esaten dut Joan Marik arrazoi izango zuela, gauzak falta zirela. Nik izan nuen idazkaria lehenagotik zegoena izan zen. Hark gehiago jakingo zuen... Kortesia tratatzen genuen elkar, baina nork bere alderdia zaintzen genuen. Seguruenera, komeni ez ziren gauza batzuk hark eliminatuko zituen. Ahal zuen, behintzat. Ez dakit horrelakorik egin zuen.

Francoren argazkia zegoen bulegoan lehenengoz sartu zinenean...

Hura eta bandera eta denak kendu nituen. Francorena kendu eta egunetara lehendakariarena jarri nuen. Banderaren ondoan, ikurrina. «Nik zerbait egin behar zioat ba bandera honi!», eta idazkariari esan nion. «Bandera kontu hau ez zait gustatzen. Hona jende asko etortzen da, zuk dakizunez. Batzuk joera batekoak dira, besteak besteak. Batzuei bandera batek egiten die min, bestetzuei besteak...». Nik, zelan edo hala idazkaria bera konprometitu nahi nuen. Eta, horrela, esan nion: «Tira, erregalatu egingo dizut». Eta berari eman nion Espainiako bandera hura. Kito espainola nire bulegoan.

Ez alferrik! Hor ageri da piperpotoa, lehen ageri ez zen udale-txeetan...

Bai, hori ere egia da...

Enpresaburua izan zara. Nola moldatu izan zara enpresa zuzentzeko, bateko kultura jardunbideetan eta besteko politika arduretan ari izanda?

Beti izan dut norbait ondoan, laguntzaile. Dela koruan, dela beste arloetan ere. Talde txikia izan dut alboan, laguntzaile finak eta jende leiala. Beti gertu laguntzeko, nahiz nik eskatuta, nahiz eurek beren buruak eskainita. Koruan, banuen ordezkaria. Etnografia erakusketak egin genituenean, lauzpabost emakume, sekulako lana egin zutenak. Enpresan, berdin, han ere banuen taldetxoa. Jubilatu nintzenean, berriz, alabaren esku utzi nuen hura, eta kito. Baina beti izan naiz horren aldekoa: jende askorik ez, baina lagun batzuk inguruan edukitzen ahalegindu naiz beti.

Orain arte! Zeu bakarrik ari zara Herriko Kondaira Koadernoak egiten...

Nor bere lanetan ari da eta, gainera, ez dut inor behar lan horretarako.

“

Ahal dudan artean, horrela egingo dut.

Gero, akabo.

Gauza ez naizela ikusten dudanean, ezin dudala, huts egiten dudala... orduantxe amaituko da nire lana

”

Eta ezinean gertatzen zaren egunean? Ez da talderik izango zure lanari jarraipen emango dionik...

Ez dut horren ametsik. Gai naizen artean, burua ondo dabilen artean, artxiboetan oraingo moduan ibiltzeko gauza naizen artean... segituko dut. Internetez ere biltzen ditut artxiboetako datuak, baina ez dut artxiboetako jendearekin harremanik galdu nahi. Badiotsut, nahiz eta etxetik, Internet bidez, datuak eskuratu ahal izan. Ahal dudan artean, gurago dut artxiboetara joan. Gaur, ostirala. Bada, datorren martitzenean txanda eskatuta daukat Deriora joateko, artxiboak ikustera. Hogeita hiru urte daromatzat hara bueltaka! Koadernoak lantzeko ez ezik, etxekoen zuhaitz genealogikoak egiteko. Horrek ere hara joan beharra ematen dit. Ahal dudan artean, horrela egingo dut. Gero, akabo.

Gauza ez naizela ikusten dudanean, ezin dudala, huts egiten dudala... orduantxe amaituko da nire lana.

Zure lana amaituko da, eta herriaren eskuetan geratuko da... Zure material guztien dohaintza egina diozu Zaldibarko herriari...

Erabaki horixe hartu nuen orain dela lau urte. Ez nion inori saldu nahi, partikularra izan, erakundea izan. Ez dut daukadana baino gehiago behar... Neure herriarentzat, jaioterriarentzat izan dadin nahi nuen. Liburutan badira 7.000 inguru. Artxiboan, 4.000 argazki eta klixex. Margolanak, koadroak, grabatuak... Zenbait eskultura tamaina txikikoak, eta laborantza tresnez osatutako museoak. Eta zeramika lanak ere badira, antzinakoak batzuk eta berriagoak beste batzuk, baina esku onek egindakoak. Zaldibarko herriarentzat izango da dena, udalaren bitartez, leku egokian gordetzeko baldintzapean. Ez dut nahi funts guztiak biltegian gorde ditzaten, zein kutxatan zer dagoen jakiteko modurik gabe. Baina esana, Zaldibarko herriarentzat, nire jaioterriarentzat da ondare hori...

Harreman handiko bakarlaria

Jende askorekin izan ditu harremanak Balendin Lasuen Solozabalek. Askoren izenak isuri ditu elkarrizketan zehar. Harreman handiak gorabehera, bakarlari jardun du bere bizian. Hala ere, zenbaiten berri zuzenago eman digu. Tartean, hunkitu ere egin da izen batzuk entzun eta hitzari lotu zaionean...

Jose Antonio Agirre.

Lehendakaria. Jaun agurgarria. Zintzoa. Politikari trebea eta bihotz handiko gizona. Penagarria da erbestean hil izana. Donibane Lohizunen hilobiratu zuten, han nintzen hileta egin zenean eta harrezkero hainbat bisita egin dizkiot hilobira.

Rikardo Arregi.

Ez genuen harreman handirik izan. Arantzazuko batzarren inguruan izan ginen elkarrekin, eta aurretik Ermuan

egin genuen hartan. Mutil oso argia zela ikusi nuen, zentzun handikoa, hizlari trebea, noblea, idazle bikaina.

Juan San Martin.

Lagun maitea nuen Juanito. Asko ibili ginen elkarrekin mendian, biok mendizaleak ginen eta. Bestalde, saltzaile ibili zen denbora batean, urte pilatxo batean. Enpresa bateko makinak saltzen jarduten zuen eta beti bisitatzen ninduen lantegian. Saltzeko zituenak baino gehiago aitatzen genituen mendi kontuak, kobazuloak, liburuak eta abarrak. Hori izaten zen gure materiala. Hondarribian eman genion azken agurra...

Jose Luis Lizundia.

Esan izan dut taldetxoak eduki ditudala nire inguruan. Gerediaga elkartearen lehendakari izan nintzen urteetan nirekin izan nuen Jose Luis. Idazkari zen Garai, Izurtza eta Mañarian, oker ez banago. Administrazio kontuetan oso gizon zaildua zen. Asko estimatzen dut.

Gerediaga elkarte.

Elkarte kuttuna dut. Bi ditut elkarte kuttunak: neuk sortutako Koral Elkarte, eta Gerediaga. Beste zenbait elkartetako kide naiz —Euskalerriaren Adiskideen Elkarte...—, baina aitatu ditudan horiek biak bereziak dira.

Bergarako alkate taldea.

Esperientzia polita. Elkoro, Murua, Altuna... Esperientzia handirik ez genuen, baina borondatea bat! Borondateaz gainerako guztiak zapaltzen genituen... Uste dut denok elkar asko estimatzen genuela, denok.

Jose Luis Elkoro.

Gizon indartsua, ausarta... Foruak kendu zituzten mendeurrenarekin batera Bergaran egin genuen batzarra ez zait bizian ahaztuko. Eta Jose Luisek egin zuen hitzaldia! Mami politiko handiko berbaldia egin zuen. Uste dut baten bati

esan niola: «Honek esan dituenak batzuek entzungo bali-tuzte, kartzelara eroango gintuzkete denok».

Ander Manterola.

Liburu azoka egiten hasi ginenean ezagutu nuen. Baina, ordurako, lehenagoko erako euskal jaiak antolatu genituen eta han zen Ander. Gaitasun handia erakutsi zuen orduan, eta gaitasun handi hura bistara etorri da urteetan aurrera.¶

Bibliografia

Bilbao Bizkaia Kutzaren —lehenago, Caja de Ahorros Vizcaína— «Temas Vizcaínos» bilduman:

- *Guerediaga y la Merindad de Durango* (1984)
- *Crónicas de las fiestas euskaras* (1986)
- *Orfeones y Corales de Bizkaia* (1987)
- *La anteiglesia de Zaldibar* (1987)
- *Los últimos hórreos de Bizkaia* (1989)
- *Puentes antiguos de Bizkaia* (1989)
- *Cruces de término en Bizkaia* (1991)
- *Agroturismo en Bizkaia* (1993)
- *Monumentos a vizcaínos ilustres* (1995)
- *Museos de Bizkaia* (1997)

«Herriko Kondaira Koadernoak / Cuadernos de Historia local» bilduman, 26 ale idatzi eta publikatu ditu, euskarazko eta gaztelaniazko edizio elebidunetan:

- *Zaldibarko Bainuetxeak / Balnearios de Zaldibar* (2000)
- *Zaldibarko San Andres eliza eta baselizak / Iglesia de San Andrés y ermitas de Zaldibar* (2001)
- *Garitaonandia'tar Bitor / Victor de Garitaonandia* (2001)
- *Euskal Pilota Jokoa — Zaldibar / Juego de pelota vasca en Zaldibar* (2001)
- *Euskal Abertzaletasuna / Nacionalismo vasco en Zaldibar* (2002)
- *Herriguneko Etxe eta Sendiak / Casas y Familias del Casco Urbano (1930-1940)* (2002)
- *Zaldibarko Kapera Neorromanikoa / Capilla Neorrománica* (2002)
- *Argazki zaharrak (I) / Fotografías antiguas de Zaldibar (I)* (2003)
- *Antzinako Ogibideak / Antiguos oficios en Zaldibar* (2003)
- *Antzinako Argazkiak (II) / Fotografías antiguas de Zaldibar (II)* (2003)
- *Zaldibar Dorrea eta Leinua / Torre y Linaje de Zaldibar* (2003)

- *Antzinako Argazkiak (III) / Fotografías antiguas de Zaldibar (III)* (2004)
- *Aranguren, Gazaga, Urizar auzoetako basetxe eta sendiak / Caseríos y familias de los barrios de Aranguren, Gazaga y Urizar* (2004)
- *Antzinako Argazkiak (IV) / Fotografías antiguas de Zaldibar (IV)* (2004)
- *Eskolak eta irakaskuntza / Escuelas y enseñanza en Zaldibar* (2004)
- *Goierri auzoko basetxe eta sendiak / Caseríos y familias del barrio de Goierri* (2005)
- *Antzinako Argazkiak (V) / Fotografías antiguas de Zaldibar (V)* (2005)
- *Zaldibar Koral Elkarteak / La Sociedad Coral Zaldibar* (2005)
- *Antzinako Argazkiak (VI) / Fotografías antiguas de Zaldibar (VI)* (2006)
- *Jaiak, Ohiturak eta Gertaerak (I) — Zaldibar / Fiestas, Costumbres y sucesos (I) (1900-1960)* (2006)
- *Jaiak, Ohiturak eta Gertaerak (II) — Zaldibar / Fiestas, Costumbres y sucesos (II) (1900-1960)* (2006)
- *Zaldibarko zuhaitzainak (1906-2006) / Arboricultores de Zaldibar (1906-2006)* (2007)
- *Antzinako bideak — Zaldibar (1787-1999) / Caminos antiguos de Zaldibar* (2007)
- *Elizateko sinboloak — Zaldibar / Símbolos de la Anteiglesia de Zaldibar* (2007)
- *Eizaga auzoko basetxe eta sendiak / Caseríos y familias del barrio de Eizaga* (2007)
- *Garitaonandia dorrea eta leinua / La torre y el linaje Garitaonandia (prestatzen)*

Bestalde, artikulua ditu *Gerediaga, Anaitasuna* eta *Zeruko Argia* aldizkarietan.

Gainera, hainbat artikulua ditu argitaratuak Zaldibarreko jai-egitarauan, eta hogeit hamar genealogiko eginak zenbait familiaren enkarguz.